

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ
ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ

Μαρία Σαμαρά
Κωνσταντίνος Τοπούζης

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ (ΜΤΦΡ.)

Ομηρικά έπη Οδύσσεια

Α΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

Τόμος 7ος

Αρχαία Ελληνικά (μτφρ.)

Ομηρικά έπη Οδύσσεια

Α΄ Γυμνασίου

Μετάφραση: Δ.Ν. Μαρωνίτης

Τόμος 7ος

**Γ' Κ.Π.Σ. / ΕΠΕΑΕΚ II / Ενέργεια 2.2.1 /
Κατηγορία Πράξεων 2.2.1.α:**

**«Αναμόρφωση των προγραμμάτων
σπουδών και συγγραφή νέων
εκπαιδευτικών πακέτων»**

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ

Δημήτριος Βλάχος

Ομότιμος Καθηγητής του Α.Π.Θ

Πρόεδρος του Παιδαγωγ. Ινστιτούτου

**Πράξη με τίτλο: «Συγγραφή νέων
βιβλίων και παραγωγή υποστηρικτικού
εκπαιδευτικού υλικού με βάση το
ΔΕΠΠΣ και τα ΑΠΣ για το Γυμνάσιο»**

Επιστημονικός Υπεύθυνος Έργου

Αντώνιος Σ. Μπομπέτσης

Σύμβουλος του Παιδαγωγ. Ινστιτούτου

Αναπληρωτής Επιστημ. Υπεύθ. Έργου

Γεώργιος Κ. Παληός

Σύμβουλος του Παιδαγωγ. Ινστιτούτου

Ιγνάτιος Ε. Χατζηευστρατίου

Μόνιμος Πάρεδρος του Παιδαγ. Ινστιτ.

**Έργο συγχρηματοδοτούμενο 75% από
το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο και
25% από εθνικούς πόρους.**

ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

Μαρία Σαμαρά, *Επίτιμη Σχολική
Σύμβουλος*

Κωνσταντίνος Τοπούζης
Φιλολόγος

ΚΡΙΤΕΣ-ΑΞΙΟΛΟΓΗΤΕΣ

Ανδρέας Βοσκός, *Καθηγητής
του Πανεπιστημίου Αθηνών*

Μαρία Ράππη, *Σχολική Σύμβουλος*
Βενετία Μπαλτά, *Φιλολόγος,
Σχολική Σύμβουλος*

ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΣΗ

Γεώργιος Πισκοπάνης,
Εικονογράφος- Σκιτσογράφος

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Ευάγγελος Μπακλαβάς, *Φιλολόγος*

ΥΠΕΥΘΥΝΕΣ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ
ΚΑΤΑ ΤΗ ΣΥΓΓΡΑΦΗ

Χριστίνα Αργυροπούλου,
Σύμβουλος του Παιδαγ. Ινστιτούτου
Αναστασία Κυρκίνη-Κούτουλα,
Σύμβουλος του Παιδαγ. Ινστιτούτου

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΤΟΥ ΥΠΟΕΡΓΟΥ
Αγάθη Γεωργιάδου, Φιλόλογος,
Σχολική Σύμβουλος

ΕΞΩΦΥΛΛΟ
Επεξ. εικ. του Βιβλίου (1ος τ. σελ. 88)

ΠΡΟΕΚΤΥΠΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ
«ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ –
MULTIMEDIA A.E.»

ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΓΙΑ
ΜΑΘΗΤΕΣ ΜΕ ΜΕΙΩΜΕΝΗ ΟΡΑΣΗ

Ομάδα Εργασίας
Αποφ. 16158/6-11-06 και
75142/Γ6/11-7-07 ΥΠΕΠΘ

**ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ
ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ**

**Μαρία Σαμαρά
Κωνσταντίνος Τοπούζης**

**ΑΝΑΔΟΧΟΣ ΣΥΓΓΡΑΦΗΣ
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΤΑΚΗ
www.patakis.gr**

Αρχαία Ελληνικά (μτφρ.)

Ομηρικά έπη Οδύσσεια

Α΄ Γυμνασίου

Μετάφραση: Δ.Ν. Μαρωνίτης

Τόμος 7ος

27η ΕΝΟΤΗΤΑ: ψ (περίληψη – (ανάλυση αποσπασμάτων)

ΚΥΡΙΑ ΘΕΜΑΤΑ:

- Αναγνώριση του Οδυσσέα από την Πηνελόπη
- Τα νέα προβλήματα του Οδυσσέα και η αντιμετώπισή τους
- Ο «Μικρός Απόλογος» του Οδυσσέα

Α' Ι. Περιληπτική αναδιήγηση της ραψωδίας ψ: Όδυσσέως υπό Πηνελόπης άναγνωρισμός

Παραπατώντας από τη χαρά της, η Ευρύκλεια ανέβηκε στην κάμαρη της Πηνελόπης και ανήγγειλε στη βασίλισσα ότι ο Οδυσσέας γύρισε και σκότωσε τους μνηστήρες, αλλά δεν έγινε πιστευτή. Η Πηνελόπη θεώρησε έργο των θεών

την τιμωρία των αλαζονικών μνηστήρων, όταν όμως η παραμάννα αναφέρθηκε στην ουλή που είχε στο γόνατο ο Οδυσσέας, αποφάσισε να κατεβεί, αλλά για να δει τι συμβαίνει.

Κάθισε λοιπόν άφωνη και ερευνητική απέναντι στον άντρα της. Ο Τηλέμαχος τη χαρακτήρισε σκληρόκαρδη για τη στάση της, ο Οδυσσέας όμως τη δικαιολόγησε, συζήτησε έπειτα με τον γιο του το θέμα των πιθανών αντεκδικήσεων από τους συγγενείς των μνηστήρων και αποφάσισε να στηθεί χορός και τραγούδι στον χώρο του παλατιού, ώστε να δοθεί η εντύπωση στους περαστικούς ότι γίνεται γάμος και να μη διαρρεύσει στην πόλη η είδηση του φονικού, πριν εκείνοι καταφύγουν στο κτήμα

του Λαέρτη, όπου θα οργανώσουν την άμυνά τους.

Στο μεταξύ ο Οδυσσέας λούστηκε, ομορφονύθηκε και ξαναπήρε θέση απέναντι στη γυναίκα του. Παραπονέθηκε τώρα για τη στάση της και ζήτησε να του στρώσουν να κοιμηθεί μόνος του. Άρπαξε τότε την ευκαιρία η Πηνελόπη και ζήτησε να μετακινηθεί το κρεβάτι έξω από τη συζυγική κάμαρη. Ο λόγος της αυτός εξόργισε τον Οδυσσέα που, πέφτοντας στην παγίδα της, αποκάλυψε το μυστικό του ριζωμένου στη γη κρεβατιού τους, που μόνο αυτοί ήξεραν. Το αδιάψευστο αυτό σημάδι σιγούρεψε την Πηνελόπη και ξέσπασαν και οι δυο σε θρήνο χαράς, τον οποίο διέκοψε ο Οδυσσέας, για να αναφερθεί στη νέα αποδημία που του όρισε ο μάντης Τειρεσίας.

Ετοιμάστηκε στο μεταξύ η συζυγική κλίνη, ο χορός και το τραγούδι σταμάτησαν, και εκείνοι, αφού χάρηκαν την αγάπη τους, διηγήθηκαν τα βάσανά τους, ώσπου τους πήρε ο ύπνος.

Την αυγή της επόμενης (41ης και τελευταίας) μέρας της Οδύσσειας, ο Οδυσσέας με τον Τηλέμαχο και τους δύο έμπιστους βοσκούς, τον Εύμαιο και τον Φιλοίτιο, οπλισμένοι όλοι τους και καλυμμένοι με ομίχλη από την Αθηνά, ξεκίνησαν για το κτήμα του Λαέρτη, μακριά από «τον τόπο του εγκλήματος».

1. Πηνελόπη και Οδυσσέας (;). Τοιχογραφία από τη Πομπηία (65 μ.Χ.)

A.2. ΚΕΙΜΕΝΟ

**Η: αναγνώριση του Οδυσσέα από
την Πηνελόπη και ο «Μικρός
Άπόλογος» ψ 89-381 / <78-343**

**Η Ευρύκλεια καλεί την Πηνελόπη
και μαζί κατεβαίνουν
στο «μέγαρο»**

**«[...] / Έλα λοιπόν μαζί μου, κι
εγώ στοιχηματίζω**

**90 την ίδια τη ζωή μου, αν σ'
απατώ· αφάνισέ με τότε
με θάνατο φριχτό κι αλύπητο.»**

**Πήρε ξανά τον λόγο η Πηνελόπη,
λογική και φρόνιμη:
«Καλή μου, αιώνιοι οι θεοί, και
δύσκολο πολύ να ξεδιαλύνεις
τα κρυφά νοήματά τους, όσο σοφή
κι αν έγινες στο πέραςμα του
χρόνου.**

95 Παρ' όλα ταύτα, ας πάμε ν'
ανταμώσουμε τον γιο μου, να δουν
τα μάτια μου
τους σκοτωμένους, αλλά και ποιος
τους σκότωσε.»

Μ' αυτά τα λόγια πήρε να
κατεβαίνει από το ανώγι,
μέσα της αμφιβάλλοντας αν
έπρεπε, κρατώντας
την απόσταση, τον άντρα της να
δοκιμάσει με ερωτήματα

100 ή να βρεθεί στο πλάι του,
να πιάσει
το κεφάλι και τα χέρια του, να τα
γεμίσει με φιλήματα.
Στο μεταξύ προχώρησε πατώντας
το πέτρινο κατώφλι,
ύστερα κάθισε στον Οδυσσέα
αντίκρυ, στον άλλον τοίχο
απέναντι, στο αντιφέγγισμα από
τη φλόγα της φωτιάς.

105

Εκείνος σε ψηλή κολόνα
ακουμπισμένος, με το κεφάλι του
σκυφτό, περίμενε αν η ομόκλινη
γυναίκα του κάτι θα πει,
τώρα που τον αντίκριζαν
τα μάτια της.
Άφωνη όμως έμεινε η Πηνελόπη
για πολύ,
λες κι είχε παραλύσει· μόνο
τα μάτια της, τη μια κοιτούσαν

110

καταπρόσωπο, την άλλη δεν
τον αναγνώριζαν,
με τ' άθλια ρούχα που φορούσε.

Ανταλλαγή λόγων Τηλέμαχου– Πηνελόπης–Οδυσσέα

Τότε ο Τηλέμαχος, επιτιμώντας,
μίλησε άσχημα στη μάνα του:
«Μάνα, κακή μου μάνα, πόσο
ανελέητη καρδιά κρύβεις
στα στήθη!

μητέρα ἐμή, δύσμητερ <97>/113

**Πώς το αντέχεις και μακριά του
μένεις; πώς δεν σιμώνεις
τον πατέρα μου,**

115 **δεν κάθεται στο πλάι του,
δεν του μιλάς, δεν τον ρωτάς;
Στον κόσμο δεν υπάρχει γυναίκα
άλλη με τόσο αλύγιστη ψυχή· [...].**

120 **Αλλ η δική σου η καρδιά
είναι από πέτρα πιο σκληρή.»**

**σοί δ' αἰεὶ κραδίη στερεωτέρη ἐστί
λίθοιο <103>/120**

**Του αντιμίλησε με τη δική
της λογική η Πηνελόπη:
«Γιε μου, μέσα μου νιώθω θάμβος
και κατάπληξη,
και δεν μπορώ μήτε μια λέξη να
προφέρω, κάτι να τον ρωτήσω
ή να τον δω κατάματα. Αν όμως
πράγματι ο Οδυσσέας**

125

είναι αυτός που γύρισε

στο σπίτι,

μπορούμε μεταξύ μας, και

καλύτερα, να γνωριστούμε·

127-8

κρυφά σημάδια έχουμε,
που τα γνωρίζουμε οι δυο μας μόνο
– / άλλος κανείς.»

Ακούγοντας τα λόγια της εκείνος
χαμογέλασε, βασανισμένος

130

ο Οδυσσέας και θείος.

Ύστερα γύρισε προς τον Τηλέμαχο,
κι όπως του μίλησε, τα λόγια του
πετούσαν σαν πουλιά:

«Τηλέμαχε, άσε τη μάνα σου

μέσα σε τούτο το παλάτι

να με δοκιμάσει – θα καταλάβει

γρήγορα, και τότε πιο καλά.

Τώρα με βλέπει βρόμικο, με τ' άθλια
ρούχα που φορώ,

135

γι' αυτό και με περιφρονεί,
αρνείται να δεχτεί ποιος είμαι. [...]»

[Ο Οδυσσέας συζήτησε έπειτα με τον γιο του το πρόβλημα της αντεκδίκησης και έδωσε εντολή να σκηνοθετήσουν ατμόσφαιρα γιορτής στο παλάτι με τραγούδι και χορό.]

2. Πηνελόπη. Το επάνω μέρος χάλκινου αγάλματος του Γάλλου γλύπτη Ant. Bourdelle, 1861-1929. (Παρίσι, Μουσείο Bourdelle)

3. Πήλινο ειδώλιο αιδοού - 8ος αι. π.Χ. (Ηράκλειο, Αρχαιολογικό Μουσείο)

4. Αρχαϊκό ειδώλιο κυκλικού χορού γυναικών. (Λευκάδα, Αρχαιολογικό Μουσείο)

**Λουσμένος και πανέμορφος
ο Οδυσσέας ανοίγει διάλογο με
την Πηνελόπη που καταλήγει
στην αναγνώριση**

176 Στο μεταξύ τον μεγαλόψυχο
Οδυσσέα, μέσα στο σπίτι του,
η Ευρυνόμη επήρε να τον λούζει,
τον άλειψε με λάδι, του φόρεσε
χλαμύδα ωραία και χιτώννα, κι
η Αθηνά τον περιέβαλε
με εξαίσια ομορφιά, από
την κεφαλή ως τα πόδια· [...]
[Πήρε ύστερα θέση αντίκρυ
στη γυναίκα του ο Οδυσσέας και
της μίλησε:]

189 «Παράξενη πολύ! Από
τις άλλες τις ωραίες γυναίκες μόνο
σ' εσένα

190 έβαλαν καρδιά ανελέητη
οι Ολύμπιοι.

Άλλη καμιά γυναίκα δεν θα
μπορούσε να το αντέξει,
να στέκει τόσην ώρα από τον άντρα
της μακριά, όταν,
μετά από τόσα βάσανα και πάθη,
γυρίζει πάλι στην πατρική του γη
κι έχουν περάσει είκοσι χρόνια
ολόκληρα.

195 Αλλά, καλή γερόντισσα, έλα
και στρώσε μου τώρα την κλίνη,
μόνος μου να πλαγιάσω – αυτή
μέσα στα στήθη της
κρύβει καρδιά από σίδερο.»
Του αντιμίλησε με λογική και
φρόνηση η Πηνελόπη:
«Παράξενος κι εσύ! Μήτε ψηλώνει
ο νους μου μήτε περιφρονώ
κανένα,

200 αλλά και δεν θαμπώνομαι –
ξέρω καλά πώς ήσουν, όταν το
αποφάσισες

να φύγεις από την Ιθάκη μ' εκείνο
το μακρόκουμπο καράβι.
Έλα, τώρα, Ευρύκλεια, φέρε και
στρώσε του τη στέρεη κλίνη
έξω από την καλοχτισμένη κάμαρή
μας, που μόνος του την έφτιαξε·
τραβήξτε το γερό κρεβάτι εκεί και
βάλτε πάνω του στρωσίδια,
205 προβιές, φλοκάτες, σεντόνια
πεντακάθαρα που λάμπουν.»

Μ' αυτά τα λόγια θέλησε
τον άντρα της να δοκιμάσει·
ο Οδυσσέας όμως,
γεμάτος αγανάκτηση, στράφηκε
στην πιστή γυναίκα του μιλώντας:
«Γυναίκα, άσχημο λόγο
πρόφερες, που την ψυχή δαγκώνει.
Ποιος μετακίνησε την κλίνη; Το
βλέπω δύσκολο

210 και για τον έμπειρο τεχνίτη
ακόμη. Μόνο θεός, αν ήθελε,

θα το μπορούσε κατεβαίνοντας να
της αλλάξει θέση· θνητός που ζει,
κι αν είναι στην ακμή της νιότης
του, εύκολα δεν μπορεί να τη
σαλέψει.

Γιατί σ' αυτή την τορνευτή μας
κλίνη κάποιο σημάδι υπάρχει
απαραγνώριστο – το 'καμα εγώ,
άλλος κανείς.

215 Φύτρωνε μέσα στου σπιτιού
μας τον περίβολο κορμός
μακρόφυλλης ελιάς,
με θαλερό το φούντωμά της, κι
αυτός χοντρός σαν μια κολόνα.
Γύρω του εγώ την κάμαρη έχτισα
και την ανέβασα
με πέτρες πανωτές στο τελικό της
ύψος· μετά τη στέγασα
καλά από πάνω, και την ασφάλισα
με κολλητά πορτόφυλλα,

220 να αρμόζουν μεταξύ τους.
Τότε πια κούρεψα κλαδιά και
φούντες της μακρόφυλλης ελιάς,
κλάδεψα με επιδέξια τέχνη
τον κορμό απ' τη ρίζα του,
με το σκεπάρνι τον πελέκησα,
τον στάθμισα
για να ισώσει, τον δούλεψα να γίνει
κλινοπόδαρο, κι άνοιξα
πάνω του τρύπες με το τρυπάνι.
Αρχίζοντας μετά τον πλάνισα
και πάνω άπλωσα του κρεβατιού
την τάβλα¹ τελειώνοντας,
μ' ασήμι, μάλαμα και φίλντισι
την κλίνη στόλισα [...].

229 Αυτό είναι το σημάδι που
σου φανερώνω. Μόνο που δεν
γνωρίζω,

230 φοβερή γυναίκα, αν
παραμένει ριζωμένη η κλίνη μας ή
μήπως

άλλος αλλού την έστησε, κόβοντας
σύρριζα το λιόδεντρο.»

Έτσι της μίλησε, κι ευθύς της
λύθηκαν γόνατα και καρδιά,
αναγνωρίζοντας απαραγνώριστα
σημάδια, του Οδυσσέα απόδειξη.
Βούρκωσε τότε, χύθηκε στο μέρος
του, τα δυο της χέρια

235 πέρασε στον λαιμό του,
φίλησε το κεφάλι του, κι ύστερα
μίλησε:

«Μη μου θυμώνεις, Οδυσσέα, έχεις
εσύ ασυναγώνιστο μυαλό
και κατανόηση για
τους ανθρώπους. Πρέπει οι θεοί
στη συμφορά να μας παρέσυραν,
που μας εφθόνησαν και δεν μας
άφησαν
αχώριστοι να μείνουμε, μαζί
τη νιότη μας να τη χαρούμε

240 και να γεράσουμε μαζί.
Τώρα ωστόσο μην παρεξηγείς
το φέρσιμό μου
και μην αγανακτείς, που την αγάπη
μου δεν έδειξα νωρίτερα.
Γιατί, βαθιά, η ψυχή μου ποτέ δεν
έπαψε να τρέμει,
μήπως μ' εξαπατήσει κάποιος με
τα λόγια του,

245 περαστικός – είναι πολλοί
που σκέφτονται το πονηρό
συμφέρον τους. [...]

253 Μα τώρα που φανέρωσες
σημάδια απαραγνώριστα
της κλίνης μας [...].

258 Τώρα λοιπόν με πείθεις, όσο
κι αν έδειξε αμετάπειστη η καρδιά
μου.»

Μιλώντας, σήκωσε σ' εκείνον
ίμερο ασυγκράτητο για θρήνο,

260 κι αυτός θρηνούσε, κρατώντας
μ' αγάπη στην αγκάλη την ακριβή
γυναίκα του.

Πόση αγαλλίαση, βλέποντας γη
μπροστά τους, νιώθουν οι ναυαγοί
που ο Ποσειδώνας σύντριψε,
καταμεσής στο πέλαγος,

263-4 το ανθεκτικό καράβι τους,
χτυπώντας το / μ' άγριο άνεμο και
κύμα φοβερό [...],

267 τέλος, αφήνοντας πίσω τους
το κακό, με αγαλλίαση πατούν
στη στέρεη γη· τόση αγαλλίαση
πλημμύρισε κι εκείνην, που τώρα
έβλεπαν τα μάτια της το ταίρι της.²

Και πια δεν έλεγε να λύσει

270 απ' τον λαιμό του τα λευκά
της χέρια.

**[Ο Οδυσσέας αναφέρεται
στην εντολή του μάντη Τειρεσία για
τη νέα του αποδημία,
ενώ ετοιμάζεται η συζυγική κλίνη.]**

**5. Κλίνη με επένδυση
ελεφαντοστού από τάφο
στη Σαλαμίνα της Κύπρου
- 8ος αι. π.Χ. (Λευκωσία,
Μουσείο Κύπρου)**

**6. «Γυναίκα, άσχημο λόγο
πρόφες...»**

**7. Ξυλουργός. Βοιωτικό
ειδώλιο του 5ου αι. π.Χ.
(Κοπεγχάγη, Εθνικό Μουσείο)**

**1 (στ. 226) άπλωσα του κρεβατιού
την τάβλα: άπλωσα επάνω
τις σανίδες του κρεβατιού.**

2 (στ. 261-9) Προσέξτε την παρομοίωση αυτών των στίχων: το ένα μέρος αναφέρεται στον Οδυσσέα (χαίρεται βλέποντας και πατώντας στεριά), ενώ το άλλο στην Πηνελόπη (χαίρεται βλέποντας και αγκαλιάζοντας τον άντρα της)· φαίνεται έτσι η κυκλοφορία της χαράς από τον έναν στον άλλον, όπως είναι φυσικό να συμβαίνει σε περιπτώσεις νόστου ή ίασης (πρβλ. ε 435-441, σελ. 73 τρίτος τόμος).

8. Η Πηνελόπη αγκαλιάζει τον Οδυσσέα. Χαρακτικό του Th. Van Thulden. (Σαν Φρανσίσκο, Μουσείο Καλών Τεχνών)

Ο Οδυσσέας και η Πηνελόπη αναφέρονται στα παθήματά τους

- 335** Οι δυο τους πρώτα
χόρτασαν αγκάλη και φιλή,
και τώρα χαίρονταν με λόγια που
ιστορούσαν μεταξύ τους.
Εκείνη, θεία γυναίκα, τα πόσα
στο παλάτι τράβηξε,
- 338-9** έχοντας μπρος στα μάτια
της το μισητό σινάφι /
των μνηστήρων· [...].
- 342** Αλλά κι ο θείος Οδυσσέας
μιλούσε, για πίκρες που έδωσε
σ' άλλους ανθρώπους και πόσα
πάθη ο ίδιος βάσταξε [...].
- 347** Άρχισε με τους Κίκονες και
πώς τους δάμασε, μετά
πώς βρέθηκε στα εύφορα χωράφια
των Λωτοφάγων, όσα του κόστισε

ο Κύκλωπας, ότι τον εκδικήθηκε για
τους γενναίους συντρόφους

350

που αλύπητα τους έφαγε,

πώς άραξε και στο νησί
του Αιόλου κι εκείνος φιλικά τον
δέχτηκε, καλά τον ξεπροβόδισε,
αλλά δεν ήτανε της μοίρας του να
φτάσει ακόμη

στη γλυκιά πατρίδα – τον βρήκε και
τον άρπαξε άγρια θύελλα,
που τον παρέσυρε ξανά

στην ανοιχτή ψαρίσια θάλασσα·

355

μετά πώς έφτασε

στους Λαιστρυγόνες, σ' αυτούς που
αφάνισαν

όλα του τα καράβια και

τους γενναίους συντρόφους –
μόνος ο Οδυσσέας γλίτωσε

στο μελανό καράβι του·
της είπε και τον πολυμήχανο δόλο
της Κίρκης, το πώς κατέβηκε

μ' ένα γερό σκαρί στ' αραχνιασμένα
δώματα του Άδη, χρησμό να πάρει
360 απ' του θηβαίου Τειρεσία
την ψυχή, και πώς εκεί είδαν τα
μάτια του
όλους τους συμπολεμιστές
της Τροίας, κι ακόμη
τη μάνα που τον γέννησε κι από
μωρό τον έκανε άντρα·
πώς άκουσε και των οξύφωνων
Σειρήνων το τραγούδι, κι ύστερα
πέρασε
τις Πέτρες τις Πλαγκτές, φτάνοντας
και στις φοβερές Σκύλλα και
Χάρυβδη,

365 όπου κανείς ποτέ δεν
γλίτωσε· μετά πώς οι εταίροι
έσφαξαν του Ήλιου τα γελάδια, και
τότε
ο Δίας, που ψηλά βροντά, σύντριψε
με το φλογερό του αστροπελέκι

το γρήγορο καράβι, και τότε πια
όλοι οι λαμπροί του σύντροφοι
βούλιαξαν στον χαμό – ο ίδιος μόνο
ξέφυγε τη μοίρα του θανάτου·

370 πώς έτσι βρέθηκε
στης Ωγυγίας το νησί, στης νύμφης
Καλυψώς,
που τον κατακρατούσε, θέλοντας
να τον έχει ταίρι της,
σε θολωτές σπηλιές, τον έτρεφε κι
έδινε την υπόσχεση
πως θα τον κάνει αθάνατο κι

αγέραστο για πάντα,
374-5 όμως δεν μπόρεσε ποτέ να
πείσει και ν' αλλάξει / της ψυχής
το φρόνημα·

τέλος πώς έφτασε στους Φαίακες,
μετά από πάθη αμέτρητα,
που εγκάρδια σαν θεό τον τίμησαν,
κι αυτοί τον έστειλαν
μ' ένα καράβι τους στην πατρική
του γη, αφού πρώτα τον γέμισαν

με δώρα - χαλκό, μαλάματα και
ρούχα.³

Ήταν αυτή η τελευταία του λέξη,
καθώς ύπνος γλυκὺς,
λυσιμελής⁴ τον έπιασε, κι έλυσε
τις φροντίδες της ψυχής του.

γλυκὺς ὕπνος / λυσιμελής
<342-3> / 380-81

3 (στ. 347-79) Οι στίχοι 347-79
αποτελούν τον «Μικρόν Ἀπόλο-
γον» του Οδυσσέα, που διακρίνεται
έτσι από τον «Ἀρήτης Ἀπόλογον»
και τους «Μεγάλους Ἀπολόγους».
Ο ποιητής εδώ συνοψίζει σε πλάγιο
λόγο – και στη χρονολογική τους
σειρά – τις περιπέτειες του Οδυσ-
σέα προσθέτοντας και το επεισόδιο
των Φαιάκων μέχρι την άφιξη του
ήρωα στην Ιθάκη.

4 (στ. 380-1) ύπνος [...] λυσιμελής:
ύπνος που λύνει/χαλαρώνει
τα μέλη.

**9. Εικόνα ναυαγίου
(αγγειογραφία).**

**10. Τύφλωση του Πολύφη-
μου. Αγγειογραφία του 660
περίπου π.Χ. (Ελευσίνα,
Αρχαιολογικό Μουσείο)**

**11. Οδυσσέας και
Σειρήνες. Ρωμαϊκό
μωσαϊκό του 3ου αι. μ.Χ.
(Ντούγκα, Τυνησία)**

12. Ιθάκη-Βαθύ (κάρτα).

Β΄. ΠΑΡΑΛΛΗΛΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

1. Ο γυρισμός του ξενιτεμένου (παραλογή)

Οι παραλογές είναι αφηγηματικά δημοτικά τραγούδια με υπόθεση φανταστική ή βασισμένη σε λαϊκές παραδόσεις, σχετική πάντως με δραματικά περιστατικά της ζωής. Σώζονται, συνήθως, σε πολλές παραλλαγές, δηλαδή διαφορετικές μορφές του ίδιου θέματος.

**Ερόδισε γ' η ανατολή και ξημερώνει
η δύση, [...]
παν τα πουλάκια στη βοσκή κι
οι λυγερές στη βρύση.
Βγαίνω κι εγώ κι ο μαύρος μου και
τα λαγωνικά μου.
Βρίσκω μια κόρη πόπλενε σε
μαρμαρένια γούρνα.**

Τη χαιρετάω, δε μου μιλεί, της
κρένω, δε μου κρένει.
– Κόρη, για βγάλε μας νερό,
την καλή μοίρα να 'χεις,
να πιω κι εγώ κι ο μαύρος μου και
τα λαγωνικά μου.
Σαράντα σίκλους⁵ έβγαλε,
στα μάτια δεν την είδα,
κι απάνω στους σαρανταδυό
τη βλέπω δακρυσμένη.
– Γιατί δακρύζεις, λυγερή, και
βαριαναστενάζεις;
Μήνα πεινάς, μήνα διψάς, μην έχεις
κακή μάνα;
– Μήτε πεινώ, μήτε διψώ, μήτ' έχω
κακή μάνα.

5. σίκλος: κάδος για άντληση ή
μεταφορά νερού, κουβάς.

**Ξένε μου, κι αν εδάκρυσα, κι αν
βαριαναστενάζω,
τον άντρα 'χω στην ξενιτιά και
λείπει δέκα χρόνους [...].**

**– Κόρη μου, ο άντρας σου πέθανε,
κόρη μου, ο άντρας σου χάθη·
τα χέρια μου τον κράτησαν,
τα χέρια μου τον θάψαν,
ψωμί, κερí τού μοίρασα, κι είπτε να
τα πλερώσεις,
τον έδωκα κι ένα φιλί, κι είπτε να
μου το δώσεις.**

**– Ψωμί, κερí τού μοίρασες, διπλά
να σε πλερώσω,
μα για τ' εκείνο το φιλί, σύρε να σου
το δώσει.**

**– Κόρη μου, εγώ είμαι ο άντρας
σου, εγώ είμαι κι ο καλός σου.**

**– Ξένε μου, αν είσαι ο άντρας μου,
αν είσαι κι ο καλός μου,
δείξε σημάδια της αυλής και τότες
να πιστέψω.**

- Έχεις μηλιά στην πόρτα σου και
κλήμα στην αυλή σου,
κάνει σταφύλι ροζακί και το κρασί
μοσκάτο,
κι όποιος το πιει δροσίζεται και
πάλι αναζητά το.
- Αυτά είν’ σημάδια της αυλής,
τα ξέρει ο κόσμος όλος,
διαβάτης ήσουν, πέρασες, τά –
ειδες και μου τα λέεις.
Πες μου σημάδια του σπιτιού και
τότε να πιστέψω.
- Ανάμεσα στην κάμαρα χρυσό
καντήλι ανάφτει,
και φέγγει σου που γδύνεσαι και
πλέκεις τα μαλλιά σου,
φέγγει σου τις γλυκές αυγές που
τα καλά σου βάζεις.
- Κάποιος κακός μου γείτονας σου
τα ’πε και τα ξέρεις.
Πες μου σημάδια του κορμιού,
σημάδια της αγάπης.

- Έχεις ελιά στα στήθη σου κι ελιά
στην αμασκάλη [...].
- Ξένε μου, εσύ είσαι ο άντρας μου,
εσύ είσαι κι ο καλός μου.
(Ν. Πολίτης, ό.π., αρ. 84)

► ► Διαβάστε την παραλογή και αναζητήστε ομοιότητες και διαφορές στην αναγνώριση των συζύγων του δημοτικού αυτού τραγουδιού και στην αναγνώριση του Οδυσσέα από την Πηνελόπη.

13. Ο γυρισμός
του ξενιτεμένου.

2. «Η Πηνελόπη αναγνωρίζει
τον Οδυσσέα

Η ΟΨΗ ΤΟΥ εφώτιζε τον ήλιο. [...]

Κι ήρθε

η Πηνελόπη σαν καχύποπτη και
τον κοιτούσε.

Λίγο πιο πριν, ως ήταν ντυμένος
τα κουρελιάσματά του και δεν είχε
λουστεί και μυρωθεί, τον μελετούσε
συγκρίνοντάς τον με τον άντρα της,
γεμάτη πίστη,
πως είναι αυτός, μα πάλε κάτι μέσα
της
τονε τραβούσε μακριά της· μήπως
ήθελε
αυτή να τραβηχτεί; [...] Τι λέει
ο Μαρωνίτης;
ο Κακριδής πώς το εξηγεί; Που
ο γιος της
έσπευσε πρώτος να της πει «μάννα
κακή!»
Όμηρος, μέγας ραψωδός, εκεί,
καθώς ο Πλάτων μαρτυρεί,
τον άκουσε
και είδε με τα μάτια του
το «δύσμητερ».

Εκείνη γύρισε και φρόνιμη όπως
πάντα
τ' απηλογήθη: «Την καρδιά μου
αυτή, που συ
αλύγιστη κι αμάλαγη τη λες, δε
βρίσκω,
γιατί παλάβωσε στα στήθη μέσα και
χαμένα
τα 'χει τα λόγια της και σκύβει
το κεφάλι.
Έτσι, Τηλέμαχε, ας δούμε τι έχει
ο ξένος να μας πει για τα κρυφά
σημάδια». [...]

(Κυριάκος Χαραλαμπίδης, Δοκίμιν,
εκδ. Άγρα, Αθήνα 2000)

► ► Προσέξτε πώς ο Κύπριος
ποιητής Κυριάκος Χαραλαμπίδης
σχολιάζει την παρέμβαση του Τηλέ-
μαχου στη συνάντηση του Οδυσ-
σέα με την Πηνελόπη, πριν τον ανα-
γνωρίσει (στ. 112-128).

14. Ο Οδυσσέας και η Πηνελόπη αποσύρονται μετά την αναγνώριση. Χαρακτικό του Φλαμανδού

Th. van Thylden. (Σαν Φρανσίσκο, Μουσείο Καλών Τεχνών)

Γ. ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ – ΕΡΓΑΣΙΕΣ

1. Να διακρίνετε και στην αναγνώριση του Οδυσσέα από την Πηνελόπη το τυπικό που εφαρμόστηκε στους προηγούμενους αναγνωρισμούς (συμβουλευτείτε πρώτα την «Ανακεφαλαίωση» της 19ης Ενότητας, σελ. 86-87 πέμπτος τόμος).

- 2. Ο Οδυσσέας έφτιαξε μόνος του τη συζυγική κάμαρη και κλίνη (όπως στη ραψωδία ε έφτιαξε μόνος του τη σχεδία). Τι αποκαλύπτει αυτό για τον τρόπο με τον οποίο κάλυπταν τις ανάγκες τους οι άνθρωποι της ομηρικής εποχής, ακόμη κι αν ήταν βασιλιάδες;**
- 3. Ποια είναι τα νέα προβλήματα του Οδυσσέα και πώς τα αντιμετωπίζει;**
- 4. Δραματοποιήστε το επεισόδιο της αναγνώρισης του Οδυσσέα από την Πηνελόπη και παρουσιάστε το στην τάξη.**

Δ΄. ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

**Ποιες ιδιότητες χαρακτηρίζουν
την Πηνελόπη και τον Οδυσσέα
στη ραψωδία ψ;
(απαντήστε σε 4-5 γραμμές)**

28η ΕΝΟΤΗΤΑ: ω (περίληψη – (ανάλυση αποσπασμάτων)

ΚΥΡΙΑ ΘΕΜΑΤΑ ·

- Η κάθοδος των μνηστήρων στον Άδη («Μικρή Νέκυια»)
- Αναγνώριση του Οδυσσέα και από τον Λαέρτη
- Σύγκρουση των συγγενών των μνηστήρων με τον Οδυσσέα
- Αποκατάσταση της βασιλείας και συμφιλίωση

1. Ο Ερμής οδηγεί
τις ψυχές των μνηστήρων
στον Άδη Σχέδιο
του Άγγλου γλύπτη
J. Flaxman. (Λονδίνο, Αίθουσα
τέχνης Tate)

Α'.Ι. Περιληπτική αναδιήγηση της ραψωδίας ω: Σπονδαί) (Συνθήκη ειρήνης)

Ο Ερμής οδηγούσε τις ψυχές των μνηστήρων στον Άδη την ώρα που ο Αγαμέμνονας συνομιλούσε με τον Αχιλλέα και τον καλοτύχιζε για τον ένδοξο θάνατό του σε αντίθεση με το άγριο δικό του τέλος. Ανάμεσα στους μνηστήρες ο Αγαμέμνονας διέκρινε τον γνωστό του Αμφιμέδοντα· τον ρώτησε πώς πέθαναν όλοι μαζί τόσο σπουδαίοι άντρες, και εκείνος διηγήθηκε τα καθήκαστα από τον δόλο της Πηνελόπης με το υφαντό μέχρι τον αγώνα τόξου και τον θάνατό τους, χωρίς να αρνείται τις ευθύνες τους· παραπονέθηκε μόνο που τα σώματά τους έμεναν ακόμη άταφα. Ο Αγαμέμνονας δεν τους

**συμπόνεσε για τη συμφορά τους,
καλοτύχισε μόνο τον Οδυσσέα για
την ανεκτίμητη γυναίκα του, που θα
γίνει τραγούδι αθάνατο, σε αντίθεση
με την Κλυταιμνήστρα, που θα γίνει
τραγούδι μισητό.**

**Ο Οδυσσέας, στο μεταξύ, μαζί με
τον Τηλέμαχο και τους δύο βοσκούς,
πήγε στο αγρόκτημα. Έστειλε
τους άλλους στην αγροικία, ενώ
εκείνος αναζήτησε τον πατέρα του
στο περιβόλι, όπου δούλευε με όψη
και αμφίεση δούλου. Άρχισε συζή-
τηση μαζί του και του διηγήθηκε μια
πλαστή ιστορία, που συγκίνησε
τον Λαέρτη και κατέληξε στην ανα-
γνώριση. Πήγαν έπειτα κι αυτοί
στην αγροικία, όπου η γερόντισσα
που φρόντιζε τον Λαέρτη τον έλου-
σε και τον έντυσε με ρούχα καθαρά.**

**Ἐφτασε σε λίγο και ο σύζυγος
της γερόντισσας, ο Δολίος, με
τους έξι γιους τους και καλωσόρι-
σαν τον Οδυσσέα.**

**Μαθεύτηκε, εν τω μεταξύ,
το φονικό, και οι συγγενείς
των μνηστήρων τούς θρήνησαν και
τους κήδεψαν. Συγκεντρώθηκαν
έπειτα στην αγορά, όπου πήρε
τον λόγο ο πατέρας του Αντίνοου,
ο Ευπείθης. Κατηγόρησε τον Οδυσ-
σέα για την καταστροφή του στρα-
τού και του στόλου και για τον θα-
νατο των παιδιών τους και κάλεσε
τους πολίτες να πάρουν εκδίκηση,
με τίμημα ακόμη και τη ζωή τους,
για να μη μείνει πάνω τους η ντρο-
πή. Ο Μέδοντας όμως, ως αυτό-
πτης μάρτυρας, τους βεβαίωσε ότι
ο Οδυσσέας είχε θεό συμπαρα-
στάτη, ο δε μάντης Αλιθέρσης τούς
θύμισε τις δικές τους ευθύνες και**

πρότεινε να μην επιτεθούν.
Οι περισσότεροι τον άκουσαν,
αρκετοί όμως πήραν το μέρος
του Ευπείθη και ετοιμάστηκαν για
επίθεση.

Την ίδια ώρα στον Όλυμπο
η Αθηνά έθεσε το πρόβλημα
της σύγκρουσης των Ιθακησίων με
τον Οδυσσέα κι ο Δίας την εξου-
σιοδότησε να κατεβεί στην Ιθάκη
και να συμφιλιώσει τους αντιπά-
λους επικυρώνοντας τη βασιλεία
του Οδυσσέα. Έτσι, η σύγκρουση,
που είχε ήδη αρχίσει, σταμάτησε
και η Αθηνά επέβαλε ειρήνη υπο-
χρεώνοντας τις αντίπαλες ομάδες
να δώσουν όρκους φιλίας με
τον Οδυσσέα για πάντα βασιλιά.

2. Ο Λαέρτης φροντίζει
το περιβόλι.

A.2. ΚΕΙΜΕΝΟ

**α. Αναγνώριση του Οδυσσέα από
τον Λαέρτη:**

ω 265-377 / <244-355>
(με ενδιάμεσες παραλείψεις)

**Ο Οδυσσέας συνομιλεί με
τον πατέρα του**

265 «Γέροντα, αμάθητος δεν
φαίνεσαι στο πώς φροντίζουν ένα
περιβόλι. [...]

269 Αλλά θα κάνω τώρα άλλη
ερώτηση, και μη θυμώσεις σε
παρακαλώ.

270 Δεν βλέπω να φροντίζεσαι κι
εσύ ο ίδιος· πέφτουν βαριά
τα γηρατειά στους ώμους σου·
άπλυτος έμεινες και στέγνωσες,
άσχημα είναι

272

και τα ρούχα που φορείς. [...]

278

Παρ' όλα ταύτα και τούτο

πες μου, μη μου κρύψεις
την αλήθεια:

ποιος ο αφέντης που υπηρετείς και
που το χτήμα του δουλεύεις;

280

Αλλά και κάτι ακόμη σου

ζητώ, θέλω ακριβώς να μάθω·
αν πράγματι είναι αυτή η Ιθάκη εδώ
που φτάσαμε [...].

288

κάποτε κάποιον φιλοξένησα
στην πατρική μου γη [...].

291

Αυτός λοιπόν

περηφανεύονταν ότι κρατεί η γενιά
του απ' την Ιθάκη,
έλεγε μάλιστα πως είχε πατέρα
τον Λαέρτη, τον γιο του Αρκείσιου.
Κι εγώ τον πήρα και τον έφερα
στο σπιτικό μου, καλά τον
φιλοξένησα,

τον φίλεψα μ' αγάπη, μ' όσα πολλά
αγαθά είχε το αρχοντικό μου.

295

Του χάρισα δώρα φιλόξενα,
όπως ταιριάζει στην περίσταση
[...].»

301

Στον Οδυσσέα απάντησε
ο πατέρας του με βουρκωμένα
μάτια:

«Πράγματι, ξένε μου, φτάνεις
στη χώρα που ρωτάς και που
αναζητούσες, μόνο που τώρα την
κατέχουν άντρες παράνομοι,
αλαζόνες [...].

ξεῖν', ἥ τοι μὲν γαῖαν ἱκάνεις, ἦν
ἐρεῖνεις, / ὕβρισταί δ' αὐτήν καὶ
ἀτάσθαλοι ἄνδρες ἔχουσι
<281-2>/302-3

305

Αν ζωντανό τον έβρισκες
εκείνον εδώ στον δήμο της Ιθάκης,
στα δώρα σου ανταμοιβή καλή θα
σου έδινε [...].

309 Μα τώρα κάτι άλλο θέλω να
μου πεις, μην κρύψεις την αλήθεια·

310 πόσα τα χρόνια που
προσπέρασαν, αφότου εσύ
τον έρμο εκείνον

φιλοξένησες, τον δύσμοιρό μου γιο,
αν είχα κάποτε / κι εγώ ένα γιο; [...]

320 Και κάτι ακόμη, πες το μου
τώρα αληθινά για να το μάθω·
ποιος είσαι και από πού; ποια
η πατρίδα σου, ποιοι οι γονείς σου;
και κατά πού το γρήγορο καράβι
αγκυροβόλησε [...].»

325 Στα λόγια του αποκρίθηκε
ο Οδυσσέας πολύγλωσσος:
«Όλα που ρώτησες θα σου τα πω,
τίποτα δεν θα κρύψω.

327-8 Πατρίδα μου ο Αλύβαντας
[...]· / είμαι ο γιος του βασιλιά
Αφείδα [...].»

το όνομά μου Επήριτος· όμως
κάποιος θεός, άγνωστο ποιος,
330 από τη Σικανία¹ άθελά μου
με παρέσυρε, κι έφτασα τώρα εδώ.
Στέκει αραγμένο το καράβι μου
μακριά απ' την πόλη, σ' απόμερο
γιαλό· πέρασαν κιόλας πέντε
χρόνια, αφότου ο δύσμοιρος
εκείνος
φεύγοντας άφησε τα μέρη μας·
στον μισεμό του όμως
τον συνόδεψαν
δεξιά πουλιά και καλοσήμαδα· έτσι,
χαρούμενος εγώ τον ξεπροβόδισα,
335 χαρούμενος ξεκίνησε κι
εκείνος. Με την ελπίδα στην ψυχή
κοινή,
ξανά οι δυο φιλόξενα να σμίξουμε,
ωραία δώρα πάλι ν'
ανταλλάξουμε.»

**Ἔτσι του μίλησε, και τον πατέρα
του τον κάλυψε μαύρη νεφέλη
πόνου·**

**στα δυο του χέρια φούχτωσε
καμένη στάχτη, την έριξε
στο γκρίζο του κεφάλι,²
σπαραχτικά θρηνώντας.**

**340 Του Οδυσσέα τότε η καρδιά
σπαρτάρησε, έτοιμος να ξεσπάσει,
έτρεμαν
τα ρουθούνια του, βλέποντας
τον πατέρα του τόσο βαριά
να κλαίει και να βογγά.**

**Ρίχτηκε πάνω του, τον αγκαλιάζει,
τον φιλεί κι ομολογεί:
«Είμαι εγώ, πατέρα μου, αυτός
που αναζητούσες, μπροστά σου
εδώ·**

**κεῖνος μέν τοι ὄδ' αὐτός ἐγώ,
πάτερ, ὃν σὺ μεταλλᾷς
<321>/344**

345

κι αν πέρασαν στο μεταξύ
είκοσι χρόνια, έφτασα τέλος
στην πατρίδα.

Αλλά συγκράτησε τώρα τον θρήνο
σου, σταμάτησε το δακρυσμένο
βογκητό σου.

Κι αμέσως θα το πω – ο χρόνος
τρέχει, πρέπει να βιαστούμε·
σκότωσα τους μνηστήρες μέσα
στο παλάτι, την άπονή τους βλάβη
εκδικήθηκα,
τα ανόσια έργα τους.»

350

Πήρε τον λόγο ο Λαέρτης
πάλι, φώναξε:

«Αν πράγματι ο Οδυσσέας είσαι,
αν έφτασες εδώ εσύ ο γιος μου,
σημάδι πες μου αληθινό, τότε θα
σε πιστέψω»

3. «... είμαι ο γιος
του βασιλιά Αφείδα...»

**εἰ μὲν δὴ Ὀδυσσεύς γε, ἐμός πᾶϊς
ἐνθάδ' ἱκάνεις / σῆμά τι μοι νῦν
εἰπέ ἀριφραδές, ὄφρα πεποιθῶ
<328-9>/351-2**

Ο Οδυσσεύς πολύγνωνος

ἀμέσως ἀποκρίθηκε:

**«Ἄς δουν τὰ μάτια σου ετοῦτή
πρῶτα τὴν οὐλή, πού τὴ στιγμάτισε**

355-6 **με τ' ἄσπρο δόντι τοῦ**

**ο κάπρος, ψηλά ὅταν βρέθηκα /
στον Παρνασσό·[...].**

358 **[...] θα πῶ ἀκόμη καὶ**

**τὰ δέντρα
στο νοικοκυρεμένο χτήμα σου, ὅσα
εσύ, σαν ἦμουν κάποτε παιδί, μου
χάρισες,**

360 **καθὼς στο περιβόλι ἐγὼ σ'
ἀκολουθοῦσα καὶ σου ζητοῦσα
αὐτό κι ἐκεῖνο.**

**Κι όπως περνούσαμε ανάμεσά
τους, εσύ τα ονόμασες ένα προς
ένα:**

**δέκα μηλιές μού χάριες, συκιές
σαράντα και δεκατρείς μού
μέτρησες
ωραίες αχλαδιές· είπες δικά μου και
πενήντα αράδες κλήματα [...].»**

367 **Τόσα του είπε, λύθηκαν τότε
του Λαέρτη γόνατα και καρδιά,
αναγνωρίζοντας
σημάδια απαραγνώριστα, όσα
ομολόγησε ο Οδυσσέας.
Οπότε, απλώνοντας τα δυο
του χέρια, κρεμάστηκε από
τον λαιμό του,**

370 **ενώ λιπόθυμο τον
συγκρατούσε πάνω του
βασανισμένος ο Οδυσσέας και
θείος.**

Μόλις ωστόσο πήρε ανάσα κι ήλθε
η ψυχή στον τόπο της,
βρίσκοντας πάλι τη μιλιά του, είπε:
«Ω Δία πατέρα, αλήθεια
υπάρχετε οι θεοί στον Όλυμπο
ψηλά,
αν πράγματι οι μνηστήρες
πλήρωσαν την αλαζονική τους
ύβρη.

Ζεῦ πάτερ, ἥ ῥα ἔτ' ἐστὲ θεοὶ κατὰ
μακρὸν Ὀλυμπον, /
εἰ ἔτεὸν μνηστήρες ἀτάσθαλον
ὔβριν ἔτισαν <351-2>/373-4

375 Μόνο που τώρα με τρώει
ο φόβος, μήπως και καταφθάσουν
εδώ Ιθακήσιοι, κι ακόμη στείλουν
μήνυμα παντού να ξεσηκώσουν
απ' τα πολίσματά τους
τους Κεφαλλονίτες³.»

[Μεσολαβεί η συνέλευση
των Ιθακησίων και η ετοιμασία για
επίθεση.]

4. Ο Οδυσσέας
αποκαλύπτεται
στον Λαέρτη. Χαρα-
κτικό του Th. Van Thulden. (Σαν
Φρανσίσκο, Μουσείο Καλών Τεχνών)

1 (στ. 330) Σικανία: Ίσως παλαιό-
τερο όνομα της Σικελίας, οπότε
ο Αλύβαντας (στ. 327) πρέπει να
θεωρηθεί πόλη αυτής της περιοχής·
τα ονόματα όμως των στίχων 328-9
είναι πλαστά.

**2 (338-9) στα δυο του χέρια φού-
χτωσε καμένη στάχτη, την έριξε
στο γκρίζο του κεφάλι:** Με
την ενέργειά του αυτή ο Λαέρτης
εκδήλωσε το μεγάλο πένθος του.

**3 (στ. 377) Κεφαλλονίτες / Κεφαλ-
λῆνες:** Ἐτσι ονομάζονται οι σύ-
ντροφοι του Οδυσσέα στην Ιλιάδα
(Β 631 και Δ 350) και οι υπήκοοί
του, κατ' επέκταση· στην Οδύσσεια
όμως το όνομα αυτό εναλλάσσεται
με το όνομα **Ιθακήσιοι**.

**5. Ο Δίας και ο ιερός
αετός του. Σπαρτιατική
κύλινδρος του 7ου αι. π.Χ.**

**6. Η Αθηνά σε αργυρό
νόμισμα του 4ου αι. π.Χ.
(Αθήνα, Νομισματικό
Μουσείο)**

**7. Η Αθηνά ως θεά
του πολέμου - από
τον ναό της Αφαίας
στην Αίγινα - 5ος αι. π.Χ. (Γλυπτο-
θήκη Μονάχου)**

**β. Θεϊκή επέμβαση αποτρέπει
τη σύγκρουση και επιβάλλει
συμφιλίωση: ω 501-580/
<472-548>**

3ο συμβούλιο των θεών

- 501** Στο μεταξύ κι η Αθηνά
στον Δία, γιο του Κρόνου,
στράφηκε μιλώντας:
«Πατέρα μας Κρονίδη, ο πρώτος
όλων των θεών, δώσε μου
τώρα απόκριση σε μιαν ερώτηση:
στο βάθος τι να κρύβει πάλι ο νους
σου;
Θ' ανοίξεις πόλεμο φριχτό, άγρια
σφαγή ανάμεσό τους; ή μήπως
505 σκέφτεσαι να επιβάλεις
μεταξύ τους συμφιλίωση;»

**Ανταποκρίθηκε στον λόγο της
ο Δίας, θεός που συμμαζεύει
τις νεφέλες:**

**«Καλή μου κόρη, τι ρωτάς και τι
λογής απάντηση γυρεύεις;
Εσύ δεν είσαι που αποφάσισες με
το μυαλό σου αυτή τη λύση,
να πάρει ο Οδυσσέας εκδίκηση,
γυρίζοντας πίσω στον τόπο του;**

**510 Κάνε λοιπόν καταπώς θες, κι
εγώ θα πω το τι ταιριάζει·
αφού ο θείος Οδυσσέας τιμώρησε
τους άνομους μνηστήρες,
τήνρα να δώσουν όρκους μεταξύ
τους, να μείνει αυτός για πάντα
βασιλιάς.**

**Εμείς για τα παιδιά τους και
τα σκοτωμένα αδέλφια τους
προτείνουμε τη λήθη· όπως και
πριν, έτσι και πάλι**

515

**να φιλιώσουν μεταξύ τους,
ας γίνει ειρήνη,⁴ με περίσσια
πλούτη.»**

**τοῖ δ' ἀλλήλους φιλεόντων / ὥς
τὸ πάρος, πλοῦτος δέ καί εἰρήνη
ἄλις ἔστω <485-6>/514-5**

Η Αθηνά στην Ιθάκη

**Ἔτσι ο θεός παρότρυνε
την Αθηνά σ' αυτό που εκείνη
επιθυμούσε·
χύθηκε τότε κατεβαίνοντας από
του Ολύμπου τις κορφές. [...]
[Στο μεταξύ οι Ιθακήσιοι με
επικεφαλής τον Ευπείθη πλησίαζαν
στο αγρόκτημα. Αρματώθηκε και
η δωδεκαμελής τώρα ομάδα
του Οδυσσέα και ήταν ν' αρχίσει
η μάχη.]**

532

Την ίδια ώρα η Αθηνά,
του Δία η θυγατέρα, βρέθηκε πλάι
τους,
με τη μορφή του Μέντορα, ίδια
στην όψη, ίδια στη φωνή.
Την πήρε είδηση βασανισμένος
ο Οδυσσέας και θείος,

535

και γύρισε μιλώντας
στον Τηλέμαχο, τον ακριβό του γιο:
«Τηλέμαχε, έφτασε τώρα η ώρα
ορμητικά να μπεις κι εσύ στη μάχη
αντρών που πολεμούν, όπου και
ξεχωρίζουν οι γενναίοι. Κοίταξε
όμως
μην ντροπιάσεις τους προγόνους
σου· από καιρό είμαστε φημισμένοι

**μή τι καταισχύνηιν πατέρων γένος
<508>/538**

σ' όλη την οικουμένη για
την αντρεία και το θάρρος μας.»

540 Ανταποκρίθηκε ο Τηλέμαχος,
φρόνιμο κι έξυπνο μυαλό:
«Πατέρα μου, θα δεις και μόνος
σου, φτάνει να το θελήσεις, πως
πάνω
στην ορμή μου δεν θα ντροπιάσω
τη γενιά σου εγώ,
όπως το λες και το παινεύεσαι.»
Ακούγοντας τα λόγια του, ένιωσε
μέσα του χαρά ο Λαέρτης κι
ομολόγησε:

545 «Τι μέρα αυτή, αθάνατοι
θεοί, για μένα! Χαρά με
πλημμυρίζει·
γιος κι εγγονός για την παλικάριά
τους συνερίζονται.» [...]
[Η Αθηνά ενδυνάμωσε τον Λαέρτη
κι αυτός με το δόρυ του σκότωσε
τον Ευπείθη.]

557 Την ίδια ώρα ο Οδυσσέας
κι ο λαμπρός του γιος ορμούν με
τους προμάχους,

χτυπούν σπαθιά, πέφτουν
αμφίκυρτα⁵ στη μύτη τους
κοντάρια.

Όλους θα τους αφάνιζαν, θα
γύριζαν τον νόστο ανόστιμο,⁶

560

αν τη στιγμή εκείνη

η Αθηνά, η θυγατέρα του αιγίοχου

Δία, δεν έβγαζε

φωνή μεγάλη, που άφησε σύξυλους
τους δυο στρατούς:

«Τον άγριο πόλεμό σας, Ιθακήσιοι,
πάψτε, καιρός με δίχως αίματα,

Ίσχεσθε πτολέμου, Ίθακήσιοι,
άργαλέοιο <531>/562

φίλοι να χωριστείτε.» [...]

[Τρομοκρατημένοι οι Ιθακήσιοι
έτρεξαν προς την πόλη γυρεύοντας
να σωθούν.]

568

Ο Οδυσσέας όμως,

πολύπαθος και θείος, χύμηξε πίσω
τους

με φοβερή κραυγή, σαν αετός από
ψηλά πετώντας.

570 Μα τώρα αφήνει ο γιος
του Κρόνου κεραυνό πυρφόρο, κι
έπεσε αυτός
μπροστά της Αθηνάς τα πόδια,
γλαυκόματης θεάς πανίσχυρου
πατέρα.

Τα μάτια λάμποντας, η Αθηνά
στον Οδυσσέα γύρισε μιλώντας:
«Γιε του Λαέρτη, του Διός
βλαστέ, πανούργε Οδυσσέα,
κράτα τη μάνητά σου πια
του φοβερού πολέμου,⁷ μήπως

575 του Κρόνου ο γιος, ο Δίας
βροντόφωνος, εξοργιστεί μαζί
σου.»

Έτσι του μίλησε η θεά, κι εκείνος
άκουσε τον λόγο της κι αλάφρωσε
από χαρά η καρδιά του. Τότε
η Παλλάδα Αθηνά, η θυγατέρα

**του αιγίοχου Δία, βάζει τους δυο
στρατούς να κάνουν
ὄρκους συμφιλίωσης, και για
το μέλλον –**

**ὄρκια δ' αὖ κατόπισθε μετ'
ἀμφοτέροισιν ἔθηκε / Παλλὰς
Ἀθηναίη, κούρη Διὸς αἰγιόχοιο
<546-7> / 577-9**

560 με τη μορφή του Μέντορα
κυκλοφορούσε, ίδια στην όψη, ίδια
στη φωνή.

**8. Χάλκινο άγαλμα
του Δία που εξακοντίζει
κεραυνό. (Μουσείο
Ολυμπίας)**

**9. Η Αθηνά. Πίνακας
του Δ. Μπισκίνη
(1891-1947).**

4 (στ. 515) ας γίνει ειρήνη: Η λέξη ειρήνη απαντά μόνο εδώ στην Οδύσσεια. Ο Δίας αποφασίζει για τους Ιθακήσιους συμφιλίωση, ειρήνη και ευημερία/«περίσσια πλούτη»: τα τρία βασικά χαρακτηριστικά μιας ευτυχισμένης πολιτείας. Με την απόφαση αυτή ο Δίας κλείνει το θέμα της αντεκδίκησης σημειώνοντας πρόοδο στον θεσμό της αυτοδικίας, όπως δείχνουν και οι προηγούμενοι στίχοι 511-514 - ιδιαίτερα η φράση: «εμείς [...] προτείνουμε τη λήθη», τη λησμονιά για τους σκοτωμένους.

5 (στ. 558) αμφίκυρτα στη μύτη τους κοντάρια: κοντάρια με αιχμές κυρτές και από τις δύο πλευρές.

6 (στ. 559) θα γύριζαν τον νόστο ανόστιμο: ο Ζήσιμος Σίδερης

μεταφράζει: κανείς δεν θα
γυρνούσε.

7 (στ. 573-4) γιε του Λαέρτη, [...] /
κράτα τη μάνητά σου πια του φο-
βερού πολέμου, πρβλ. τον στ. 562:
τον άγριο πόλεμό σας, Ιθακήσιοι,
πάψτε: Η Αθηνά επιβάλλει και
στις δυο αντιμαχόμενες πλευρές
κατάπαυση του πολέμου –που
κινδύνευε να εξελιχθεί σε εμφύλια
σύγκρουση– και ένορκη συμφι-
λίωση, κλείνοντας έτσι τον κύκλο
της αυτοδικίας.

Β΄. ΠΑΡΑΛΛΗΛΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

M. Longley, «Λαέρτης»
(μτφρ. Χ. Βλαβιανός)

Όταν βρήκε τον Λαέρτη μόνο
στην περιποιημένη πεζούλα, να
σκαλίζει

ένα αμπέλι, αξιοθρήνητο
στα κουρελιασμένα ρούχα
της δουλειάς [...],
ο Οδυσσέας έκλαψε στη σκιά μιας
αχλαδιάς για τον πατέρα του
τόσο γέρο και εξαθλιωμένο που
το μόνο που ήθελε εκείνη τη στιγμή
ήταν να τον φιλήσει και να τον
αγκαλιάσει και να του αποκαλύψει
όλη την ιστορία.
Όλη η ιστορία όμως είναι ένας
κατάλογος κι ύστερα άλλος.
Έτσι περίμενε να αναδυθούν από
εκείνο τον βασιλικό κήπο εικόνες
των παιδικών του χρόνων, όταν
τρέχοντας πίσω από τον πατέρα
του
ρωτούσε για ό,τι έβλεπε μπροστά
του, τις δεκατρείς αχλαδιές,
τις δέκα μηλιές, τις σαράντα συκιές,
τις πενήντα σειρές αμπέλι,

να ωριμάζουν σε διαφορετικές
εποχές για να προσφέρουν
συνεχώς σοδειά,
ώσπου ο Λαέρτης αναγνώρισε
τον γιο του, και με τρεμάμενα
γόνата,
ζαλισμένος, τύλιξε τα χέρια γύρω
από τον λαιμό του τρανού
Οδυσσέα,
που τράβηξε τον γέροντα, έτοιμο να
λιποθυμήσει, στο στήθος του
και τον κράτησε εκεί / [...].

(Περ. Ποίηση, 26/2005, σσ. 38-39)

► ► Μελετήστε το ποίημα
του Ιρλανδού ποιητή M. Longley και
προσέξτε πώς μεταποιεί την ανα-
γνώριση του Οδυσσέα από
τον Λαέρτη.

Γ'. ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ - ΕΡΓΑΣΙΕΣ

- 1. Πώς παρουσιάζεται ο Λαέρτης στη συνάντηση με τον Οδυσσέα και στη σύγκρουση που ακολουθεί;**
- 2. Τι ευθύνες καταλόγισε ο Ευπείθης στον Οδυσσέα και τι πρότεινε; (δείτε την 3η παράγραφο της περίληψης).**
- 3. Πώς μπορεί να δικαιολογηθεί η απαλλαγή του Οδυσσέα από τις κατηγορίες για την απώλεια του στρατού στην πορεία του νόστου και για τη δολοφονία των μνηστήρων με την επιστροφή του;**

Να απαντήσετε αφού λάβετε υπόψη σας την ηθική αρχή της Οδύσσειας (θεϊκή προειδοποίηση – μη συμμόρφωση –

τιμωρία) και όσα είπε ο μάντης Αλιθέρσης στη συνέλευση των Ιθακησίων ω 484-5: «Φίλοι, τα έργα αυτά έγιναν, όπως έγιναν, από κακότητα δική σας / που μήτε εμένα εμπιστευτήκατε μήτε τον Μέντορα, σύμβουλο του λαού, / ώστε να βάλετε στην αφροσύνη των παιδιών σας φρένο. / Παράνομα έπραξαν, άθλια φέρθηκαν, ρημάζοντας το βιος, / ντροπιάζοντας τη νόμιμη γυναίκα ενός γενναίου και πρώτου, / λέγοντας πως πίσω πια δεν θα γυρίσει.» (Πρβλ. β 178-195, στην 6η Ενότητα, σελ. 82-83 δεύτερος τόμος.)

4. Πώς η Αθηνά κι ο Δίας συνέβαλαν στην αποκατάσταση του Οδυσσέα και τι προκύπτει από τις ενέργειές τους για τους θεσμούς της βασιλείας και της αυτοδικίας;

10. Η Αθηνά και ο Δίας σταματούν τη μάχη. Χαρακτικό του Th. Van Thulden. (Σαν Φρανσίσκο, Μουσείο Καλών Τεχνών)

► ► Ποια πρόσωπα είναι ευδιάκριτα σ' αυτή την εικόνα;

Δ'. ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

Στη ραψωδία ω ανακεφαλαιώνονται και συμπληρώνονται θέματα που εκκρεμούσαν:

- Ο Αμφιμέδοντας στη «Μικρή Νέκυια» συνοψίζει όλα τα σχετικά με τους μνηστήρες, από την αρχή ως το τέλος του έπους, από τη δική τους πλευρά και χωρίς να αρνείται τις ευθύνες τους.**
- Ο Αγαμέμνωνας καλοτυχίζει τον Οδυσσέα και επαινεί την Πηνελόπη χωρίς τις επιφυλάξεις που είχε στη «Μεγάλη Νέκυια».**
- Συμπληρώνεται, με ιδιαίτερη μάλιστα φροντίδα, η μορφή του Λαέρτη.**

- **Ενταφιάζονται οι μνηστήρες.**
- **Κλείνει το θέμα των αντεκδικήσεων με λήθη για τους σκοτωμένους και αποκαθίσταται η παλαιά καλή σχέση του ηγέτη με τον λαό του (συμφιλίωση – ειρήνη – ευημερία).**
- **Ανοιχτή μένει μόνο η νέα αποδημία του Οδυσσέα με το κουπί στον ώμο, που του όρισε ο μάντης Τειρεσίας.**

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ ΤΗΣ ΟΔΥΣΣΕΙΑΣ- ΕΡΓΑΣΙΕΣ - ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ

**Α΄. ΚΥΡΙΑ ΘΕΜΑΤΑ για μια
συνολική θεώρηση της Οδύσσειας**

1. Το περιεχόμενο και η δομή της Οδύσσειας

**α) Οι 41 μέρες (και μερικές
νύχτες) της Οδύσσειας:**

**«Τηλεμάχεια»
(ενθάρρυνση του Τηλέμαχου και
αναζήτηση του πατέρα του)
1η-6η μέρα (α-δ)**

**Νόστος Οδυσσέα (εξωτερικός)
(Πορεία από την Ωγυγία ως
την Ιθάκη με ενδιάμεσο σταθμό
τη Σχερία) 7η-34η μέρα (ε-ν 209)**

**Νόστος Οδυσσέα (εσωτερικός)
(Εκδίκηση και αποκατάσταση
στην πριν από 20 χρόνια θέση)
35η-41η μέρα (ν 210-ω)**

**β) Η δεκάχρονη μετατρωική
περιπλάνηση του Οδυσσέα με
χρονολογική σειρά:**

**2 χρόνια
(περίπου)
Περιπέτειες
από την Τροία
ως την Ωγυγία**

**7 χρόνια
(και πλέον)
Ακούσια
παραμονή
του Οδυσσέα
στην Ωγυγία**

**Το ποιητικό παρελθόν
της Οδύσσειας**

**35 μέρες «νόστιμης» πορείας,
εκδίκησης και αποκατάστασης
του Οδυσσέα**

**Το ποιητικό παρελθόν
της Οδύσσειας
(σε ό,τι αφορά τον Οδυσσέα)**

**γ) Όπως αναδιατάσσεται
στην Οδύσσεια με την προσθήκη
και της «Τηλεμάχειας»**

**«Τηλεμάχεια»
(α-δ)
6 μέρες**

**Νόστος Οδυσσέα
(εξωτερικός)**

**Από την Ωγυγία
στη Σχερία (25 μέρες)**

**Παραμονή στη Σχερία (3 μέρες)
Όπου εγκιβωτίζεται το παρελθόν
της Οδύσσειας**

**η 7 χρονη παραμονή
στην Ωγυγία
(η 265-328)**

+

**η προγενέστερη
2χρονη περιπλάνηση
από την Τροία ως
την Ωγυγία (ι 42-μ)**

**Άφιξη του Οδυσσέα στην Ιθάκη
(την τρίτη νύχτα)**

**Νόστος Οδυσσέα
(εσωτερικός)
(Εκδίκηση και
αποκατάσταση)
(ν 210-ω)
7 μέρες**

►► Αφού μελετήσετε τους παραπάνω πίνακες (προσέχοντας και τα χρώματα), να διακρίνετε:

- α. Τις 3 μεγάλες ενότητες της Οδύσσειας, με το περιεχόμενο και τη χρονική διάρκεια της καθεμιάς.**
- β. Τα μέρη της δεκάχρονης περιπέτειας του Οδυσσέα που αποτελούν το ποιητικό παρελθόν της και το μέρος εκείνο που ανήκει στο ποιητικό παρόν.**
- γ. Τις τεχνικές με τις οποίες το ποιητικό παρελθόν του έπους εντάσσεται στο ποιητικό παρόν των σαράντα μιας ημερών του, με την προσθήκη και πρόταξη της «Τηλεμάχειας» (βλ. και το Δ_{1,2,3,4} της 18ης Ενότητας, σελ·53-57 πέμπτος τόμος).**

►► Και να αξιολογήσετε τις επιλογές του ποιητή στη σύνθεση /δόμηση της Οδύσσειας.

2. Σε ποια εποχή αναφέρονται τα γεγονότα της Οδύσσειας και πότε τοποθετείται η συγγραφή της; (συμβουλευτείτε το 3ο θέμα της Εισαγωγής του βιβλίου σας, σελ. 16-29, πρώτος τόμος αν χρειάζεται).

3. Θυμηθείτε τις πηγές της Οδύσσειας και πείτε τι εκπροσωπεί ο Οδυσσέας ως κεντρικός ήρωας του έπους (σχετικό είναι το α' του 5ου θέματος της Εισαγωγής, σελ. 32 πρώτος τόμος).

4. Ο Οδυσσέας χαρακτηρίζεται από τον ποιητή πολύτροπος και πολυμήχανος.

►► Σε ποιες κυρίως περιπτώσεις αναδεικνύονται οι ιδιότητές του αυτές;

- 5. Ποιους στόχους είχε ο Οδυσσέας, ποιους πέτυχε, ποιους όχι και γιατί; (δείτε τους στ. 6-11 της α' ραψ., σ. 78, πρώτος τόμος και το 8ο θέμα της Εισαγωγής, σ. 42 πρώτος τόμος).**
- 6. Ποιες ιδιότητες χαρακτηρίζουν και τα τρία μέλη της βασιλικής οικογένειας και ποιες τους μνηστήρες της Πηνελόπης, τους κακούς της ιστορίας; Υπάρχει συνέπεια στη διαγραφή των χαρακτήρων τους;**
- 7. Το περιεχόμενο της ηρωικής ποίησης είναι ἔργ' ἀνδρῶν τε θεῶν τε/ κατορθώματα ηρώων και θεών.**
- ► Ποια μορφή παίρνει συνήθως το περιεχόμενο αυτό στην Οδύσσεια; (Δείτε και το 8ο θέμα της Εισαγωγής, σελ. 42 πρώτος τόμος.)**

- 8. Πώς αντιλαμβάνεστε τον ανθρωπομορφισμό των θεών, σε ποια αρχή στήριζαν τη σχέση τους με τους θνητούς οι αθάνατοι και με ποιους τρόπους επικοινωνούσαν μαζί τους; (δείτε και το Γ₅ της 2ης Ενότητας, σελ. 115 πρώτος τόμος).**
- 9. Ποιος είναι ο ρόλος του Δία, της Αθηνάς και του Ποσειδώνα στην Οδύσσεια και πώς δικαιολογείται;**
- 10. Ποια ηθική αρχή διατύπωσε ο Δίας στο πρώτο συμβούλιο των θεών (α 36-51, σελ. 95-98 πρώτος τόμος) και ποιες οι κυριότερες εφαρμογές αυτής της αρχής στην Οδύσσεια ;**
- 11. Στο 3ο συμβούλιο των θεών (ω 507-515, σελ. 61) ο Δίας αποφάσισε να συμφιλιωθούν μεταξύ τους οι αντίπαλοι.**

►► Ποια σημασία έχει η απόφαση αυτή του Δία για την ιστορία του θεσμού της αυτοδικίας;

12. Ποιος θεσμός της Οδύσσειας διακρίνεται για την ανθρωπιά και την ευγένειά του;

13. Χαρακτηρίσαμε επανειλημμένα την Οδύσσεια έπος ανθρωποκεντρικό, με τις εξής δύο έννοιες:

- α. δίνει έμφαση στον αγώνα του ανθρώπου, τον οποίο υπηρετούν συχνά και οι θεοί, και
- β. καταφάσκει/επιδοκιμάζει την ανθρώπινη ζωή, με όλα της τα βάσανα.

►► Σε ποιες κυρίως περιπτώσεις αναδεικνύεται ο ανθρωποκεντρικός αυτός χαρακτήρας της;

14. Η Οδύσσεια διακρίνεται και για τον ανθρωπισμό της, με τις εξής κυρίως έννοιες:

α. μελετά τον άνθρωπο σε βάθος και πλάτος [σκέψεις και συναισθήματα, επιθυμίες και κίνητρα (π.χ. η συζυγική αγάπη), ανάγκες και επιλογές (π.χ. η κατάφαση της ανθρώπινης ζωής), δράση και συμπεριφορά], προσφέροντας έτσι στον αναγνώστη ανθρωπογνωσία που καταλήγει λίγο πολύ σε αυτόγνωσία· και β. δίνει έμφαση στους ανθρώπους που είναι στραμμένοι σε έργα ειρηνικά, σέβονται και αγαπούν τον συνάνθρωπο, διαθέτουν ευμάρεια* και χαίρονται τη ζωή.

► ► Σε ποιες κυρίως περιπτώσεις αναδεικνύεται ο ανθρωπιστικός χαρακτήρας της Οδύσσειας;

15. Ποιους αναγνωρίζει ο Οδυσσέας και από ποιους αναγνωρίζεται; (Βλ. τις περιλήψεις

των ραψωδιών: ν-π-ρ-τ-φ-χ-ψ-ω
και τις σχετικές σελ. στα Περιε-
χόμενα,).

16. Σε ποιους διηγείται πλαστές
ιστορίες ο Οδυσσέας και με
ποιον σκοπό; (Βλ. τις περιλή-
ψεις των ραψωδιών: ν-ξ-ρ-τ-ω
και τις σχετικές σελ. στα Περιεχό-
μενα,).

17. Στην Οδύσσεια η περιγραφική
αφήγηση εναλλάσσεται με
τη δραματική, που δίνει τον λόγο
στους ήρωες.

► ► Ποια σας ευχαριστούσε
περισσότερο και γιατί;

18. Πολλά ονόματα θεών και
ηρώων της Οδύσσειας συνο-
δεύονται συχνά με τους ίδιους
προσδιορισμούς.

► ► Να σημειώσετε τα ονόματα
θεών ή ηρώων που αντιστοιχούν
στους παρακάτω προσδιορισμούς

**και αποτελούν μαζί τους τυπικές
εκφράσεις/λογότυπους:**

**που ψηλά βροντά/που τα σύννεφα
συνάζει/ολύμπιος**

**τα μάτια λάμποντας/γλαυκόματη/
Παλλάδα**

αργοφονιάς/ψυχοπομπός

.....

της γης κυρίαρχος/κοσμοσείστης

.....

**πολύτροπος/πολύγνωμος/καρτερι-
κός/βασανισμένος και θείος**

.....

φρόνιμη/λογική και φρόνιμη

.....

συνετός/γνωστικός

αγέρωχοι/αλαζονικοί

.....

►► Θυμηθείτε και 2–3 τυπικούς στίχους και άλλα τόσα τυπικά θέματα της Οδύσσειας.

19. Ποιους από τους ήρωες και ποιες από τις ηρωίδες της Οδύσσειας συμπαθήσατε περισσότερο και ποιους/ποιες αντιπαθήσατε και γιατί;

20. Ποια εντύπωση αποκομίσατε από τη μελέτη της Οδύσσειας; Αξίζει τον κόπο η διδασκαλία της στα παιδιά όλου του κόσμου, κάπου 2.700 χρόνια μετά τη συγγραφή της;

**Β΄. ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΕΡΓΑΣΙΩΝ,
ΣΥΝΘΕΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΔΙΑΘΕΜΑ-
ΤΙΚΩΝ ΑΠΟ ΟΜΑΔΕΣ ΜΑΘΗΤΩΝ**

Γ'. ΠΟΙΗΜΑΤΑ ΕΜΠΝΕΥΣΜΕΝΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ

1. Κων. Καβάφης (1863-1933), «Ιθάκη»

Σαν βγεις στον πηγαιμό για
την Ιθάκη,
να εύχεται να 'ναι μακρύς
ο δρόμος,
γεμάτος περιπέτειες γεμάτος
γνώσεις.
Τους Λαιστρυγόνας και
τους Κύκλωπας,
τον θυμωμένο Ποσειδώνα μη
φοβάσαι,
τέτοια στον δρόμο σου ποτέ σου
δεν θα βρεις,
αν μένει η σκέψις σου υψηλή, αν
εκλεκτή
συγκίνησις το πνεύμα και το σώμα
σου αγγίζει.

Τους Λαιστρυγόνας και
τους Κύκλωπας,
τον άγριο Ποσειδώνα δεν θα
συναντήσεις,
αν δεν τους κουβανείς μες
στην ψυχή σου,
αν η ψυχή σου δεν τους στήνει
εμπρός σου.

Να εύχεσαι να 'ναι μακρύς
 ο δρόμος.
 Πολλά τα καλοκαιρινά πρωιά να
 είναι
 που με τι ευχαρίστηση, με τι χαρά
 θα μπαίνεις σε λιμένας
 πρωτοῖδωμένους·
 να σταματήσεις σ' εμπορεία
 Φοινικικά,
 και τες καλές πραγμάτειες ν'
 αποκτήσεις,
 σεντέφια και κοράλλια, κεχριμπάρια
 κι έβενους,

και ηδονικά μυρωδικά κάθε λογής,
όσο μπορείς πιο άφθονα ηδονικά
μυρωδικά·
σε πόλεις Αιγυπτιακές πολλές να
πας,
να μάθεις και να μάθεις απ’
τους σπουδασμένους.

Πάντα στον νου σου να 'χεις
την Ιθάκη.
Το φτάσιμον εκεί είν’ ο προορισμός
σου.

Αλλά μη βιάζεις το ταξίδι διόλου.
Καλύτερα χρόνια πολλά να
διαρκέσει· και γέρος πια ν’ αράξεις
στο νησί,
πλούσιος με όσα κέρδισες
στο δρόμο,
μη προσδοκώντας πλούτη να σε
δώσει η Ιθάκη.

Η Ιθάκη σ' έδωσε τ' ωραίο ταξίδι.
Χωρίς αυτήν δεν θα 'βγαινες
στο δρόμο.
Άλλα δεν έχει να σε δώσει πια.

Κι αν πτωχική την βρεις, η Ιθάκη
δεν σε γέλασε.
Έτσι σοφός που έγινες, με τόση
πείρα,
ήδη θα το κατάλαβες οι Ιθάκες
τι σημαίνουν.

(Κ. Καβάφης, Ποιήματα Α΄, Ίκαρος,
Αθήνα 1978)

► ► Η Ιθάκη στο ποίημα του Καβά-
φη λειτουργεί ως σύμβολο. Με ποια
έννοια;

1. Οδυσσέας [αναζη-
τώντας την Ιθάκη με
τη δόξα του Δούρειου
Ίππου στον νου].
Έργο του Γ. Ρωμανού,
1991 (μεικτή τεχνική
σε πανί).

► ► Προσέξτε πώς ο καλλιτέχνης
παραλληλίζει τη γνωστή εικόνα
του Οδυσσέα με το σχήμα
του χάρτη της Ιθάκης.

2. Joachim du Bellay (1522-
1560), «Νοσταλγία της πατρίδας»
(απόδοση: Λ. Κακουλίδης –
Α. Ρώσση)

Ευτυχισμένος που έκανε το ωραίο
ταξίδι, όπως ο Οδυσσέας,
ή σαν εκείνον που άρπαξε το Δέρας
το Χρυσόμαλλο

και γύρισε, πείρα και γνώση
γεμάτος,
τα χρόνια που τ' απόμειναν να
ζήσει μες στους δικούς του.
Πότε ο δύστυχος θα δω το μικρό
χωριό μου,
την καμινάδα να καπνίζει;
Πότε άραγε το μάνταλο θ' ανοίξω
του ταπεινού σπιτιού μου,
που 'ναι για με ολάκερος ο κόσμος
και κάτι παραπάνω;
Το φτωχικό προγονικό μου σπίτι
πιο όμορφο μου μοιάζει
απ' τα παλάτια τα ρωμαϊκά με
τις προσόψεις τις περίφημες,
απ' το σκληρό το μάρμαρο
την ταπεινή την πέτρα θέλω,
τον Λίγυρά μου τον Γαλατικό από
τον Τίβερη της Ρώμης,
το μικρό μου Λιρέ από το λόφο
τον Παλατινάτο

κι απ' τον αγέρα το θαλασσινό,
τ' αγέρι του χωριού μου.

(Από την Οδύσσεια Ι, σ. 442)

2. « Πότε ο δύστυχος θα δω [...] την καμινάδα να καπνίζει;»

► ► Ποιο κοινό σημείο συνδέει τον Γάλλο ποιητή Joachim du Bellay με τον Οδυσσέα, αλλά και τι τους διαφοροποιεί;

3. Εύχην Όδυσσεϊ.
Αφιέρωμα στον Οδυσσέα χαραγμένο σε πήλινη μάσκα.
(Από τις ανασκαφές στη σπηλιά του Λοΐζου το 1930 στην Ιθάκη)

3. Στάθης Καραβίας (1883-1945), «Στον Οδυσσέα»

**Τι αν επολέμησες στην Τροία;
Πολλοί ήταν οι πολεμιστάδες,
ανδρείοι όλοι, πιο ανδρείοι από
σένα, πιο μεγάλοι. Όμως
συ έμεινες σύμβολο αιώνιο, μόνος
συ εδάμασες την τύχη, / πάντα
εχθρά σου.**

**Τι ακόμα αν από σένα αλώθηκεν
η Τροία;
Σκοπός σου δεν ήταν η άλωση
αλλά μέσο για να τελειώσει
ο πόλεμος, να επιστρέψεις
στο μεγάλο αγαθό της ζωής σου, /
την ήρεμη στέγη.**

**Μάταια τα κύματα σε πολεμούν και
μάταια**

**ο Ποσειδῶνας σ' οργίζεται. Μάταια
οι Κύκλωπες επιβουλεύονται
κι άπειροι κίνδυνοι σε κυκλώνουν.
Συ κατορθώνεις / να τους δαμάξεις.**

**Μάταια πειρασμοί, Καλυψώ, Κίρκη,
ανοίγουν
θεαινών αγκαλιές. Η αθανασία να
σε μαγεύσει
δεν κατορθώνει, ούτε Σειρήνες
το μεγάλο σκοπό σου / να
ματαιώσουν.**

**Και νικάς. Ακόμα νικάς τον καιρό,
τον μεγάλο εχθρό σου
και δεν μπορούν δέκα χρόνων
αγώνες να σβήσουν
τον υπέροχο πόθο σου, που
δυνατότερος κάθε μέρα /
ξαναγεννιέται.**

**Τι αν ενίκησες στην Τροία; Πολλοί
ήταν οι νικητές. Όμως
συ έμεινες σύμβολο, συ έκαμες
μέσο τη νίκη για να τελειώσει
ο πόλεμος, να επιστρέψεις
στο μεγάλο αγαθό της ζωής σου, /
την ήρεμη στέγη.**

**(Από το βιβλίο του Στρ. Τσίρκα,
Ο Καβάφης και η εποχή του, εκδ.
Κέδρος, Αθήνα 1958, σσ. 434-5)**

**Σ' αυτό το ποίημα ο Οδυσσέας
παρουσιάζεται ως σύμβολο αιώνιο.**

►► Τι φαίνεται να συμβολίζει;

► ► Συζητήστε, γενικότερα, τους λόγους για τους οποίους ο Οδυσσέας έγινε διαχρονικό σύμβολο του ανθρώπου.

4. Alf. Tennyson (1809-1892), «Οδυσσέας» (μτφρ. Μ. Σιγούρου)

Τι αξίζει, αν στην ατάραχη γωνιά
μου
σαν οκνός βασιλιάς στέκω
στο πλάγι
γριάς συντρόφισσας και σωστά
μοιράζω
το δίκιο στους ανίδεους
ανθρώπους,
που τρώνε, θησαυρίζουν και
κοιμούνται
και δε με νιώθουν! Δεν μπορώ να
πάψω
να γυροφέρνω πάντα σε ταξίδια·
θέλω να πιω της ζωής τη στερνή
στάλα.
Εχάρηκα πολλά, πολλά έχω πάθει
μονάχος μου ή με όσους μ'
αγαπούσαν

πότε σε ξένη γη πότε στα μάκρη
σκοτεινού πολυκύμαντου πελάγους.
Τ' όνομά μου εδιαλάλησεν η φήμη
κι η αχόρταγη καρδιά καινούριο
πόθο
πάντα γρικόει κι ας έμαθα κι ας είδα
σε άλλες χώρες πώς ζουν, πώς
κυβερνάνε. [...]

Κι είμαι εγώ καθετί που μου 'χει
τύχει [...]

Κι αν τώρα ζωή λίγη μού απομένει,
μα και μιαν ώρα μόνο σαν
μπορέσεις
απ' την αιώνια τη σιγή ν' αρπάξεις,
πολλά πράγματα νέα θα ιδείς, θα
μάθεις! [...]

Στο λιμάνι εκεί κάτω το καράβι
με πανιά φουσκωμένα περιμένει
[...].

Όλα τα κόβει ο θάνατος. Μα τώρα,
πριν φτάσει, εμείς να κάνουμε
μπορούμε
έργο τρανό κι αντάξιο
των ανθρώπων,
που ακόμη και στους θεούς
αντισταθήκαν. [...]

Αρκετά κατορθώσαμε, μα πάντα
πολλά μένουν ακόμα, για να γίνουν,
κι αν δυνατοί δεν είμαστε σαν
πρώτα,
στα παλιά χρόνια, που δικά μας
ήταν
γη και ουρανός, είμαστε ακόμη κάτι,
γιατί καρδιές ανδρείες δε θ'
αλλάζουν
κι αν ο καιρός κι η μοίρα
τις κουράσουν

(Από τα Κείμενα Νεοελληνικής
Λογοτεχνίας της Β΄ Λυκείου, ΟΕΔΒ
1989)

►► Ποια διάσταση της προσω-
πικότητας του Οδυσσέα προβάλλει
ο Άγγλος ποιητής Alf. Tennyson
στο παραπάνω ποίημα; Συσχετίστε
το και με την εικόνα που ακολουθεί.

►► Τι φαντάζεστε ότι συζητούν
ο Οδυσσέας με το κουπί στο χέρι
και η Πηνελόπη; (Προσέξτε και
τα πρόσωπά τους.)

4. Πηνελόπη και
Οδυσσεύς.
Πίνακας του Ν.
Εγγονόπουλου.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ

1. Γλωσσάριο (για τις λέξεις που σημειώνονται με αστερίσκο)

αγιάζι: το πρωινό διαπαραστικό κρύο.

αίρω: σηκώνω, αφαιρώ, ανακαλώ

αμφορέας: μεγάλο, πήλινο συνήθως, αγγείο με δύο λαβές και ψηλό λαιμό, που χρησιμοποιούνταν για αποθήκευση ή μεταφορά κρασιού κυρίως αλλά και λαδιού και άλλων τροφών. Στους νεκρικούς αμφορείς τοποθετούνταν η στάχτη του νεκρού (βλ. την εικόνα 3 της Εισαγωγής, σ. 24 πρώτος τόμος).

ανασταλτικός λέγεται αυτός που μπορεί να εμποδίσει μια ενέργεια, την πραγματοποίηση ενός σκοπού κτλ.

αναχρονισμός: η μεταφορά πολιτισμικών στοιχείων μιας εποχής σε άλλη (συνήθως προγενέστερη)· ο Όμηρος, π.χ., κάνει λόγο για σίδηρο, μέταλλο της Γεωμετρικής εποχής, το μεταφέρει όμως στη Μυκηναϊκή.

ανθρωποκεντρικός χαρακτηρίζεται ένας πολιτισμός, ένα έργο κτλ. που έχει κέντρο του τον άνθρωπο· δίνει δηλαδή έμφαση στις σωματικές και πνευματικές ικανότητές του και καταφάσκει/επιδοκιμάζει την ανθρώπινη ζωή.

αντάρρα: θυελλώδης καιρός με συννεφιά / καταχνιά, ομίχλη.

απήχηση: η εντύπωση που προκαλεί κάποιο γεγονός.

αυθεντικός: γνήσιος, έγκυρος.

αὐτανδρος: η λέξη λέγεται για πλοίο που βυθίζεται μαζί με όλους τους επιβάτες και το πλήρωμά του.

βεντέτα (< venudetta): φόνος για να εκδικηθεί κάποιος τον φόνο συγγενικού του προσώπου· βεντέτα (< veudetta) όμως λέγεται και ένα διάσημο πρόσωπο, ένας σπουδαίος ηθοποιός. Πρόκειται για δύο διαφορετικές λέξεις μολονότι στη νέα ελληνική έχουν την ίδια γραφή.

γραμματεία: το σύνολο των γραπτών μνημείων ενός έθνους ή μιας εποχής· ειδικότερα, το σύνολο των λογοτεχνικών και επιστημονικών έργων ενός λαού ή μιας εποχής· π.χ., αρχαιοελληνική / νεοελληνική/γαλλική γραμματεία.

διαστρωματώσεις πολιτισμικές: με τον όρο αυτό εννοούμε ότι πολιτισμικά στοιχεία διαφόρων χρονικών

περιόδων συνυπάρχουν χωρίς χρονική διάκριση μεταξύ τους· π.χ. το ηρωικό ιδανικό του ένδοξου θανάτου συνυπάρχει στην Οδύσσεια με το ιδανικό της ευτυχισμένης ζωής ως τα γηρατειά.

διαχρονικός: αυτός που διατηρεί την αξία του με το πέραςμα του χρόνου / μελετώ ένα θέμα

διαχρονικά: εξετάζω τη γέννηση και την εξέλιξη του θέματος μέσα στον χρόνο (από την αρχαία, ας πούμε, εποχή μέχρι σήμερα).

δίλημμα: η δύσκολη θέση στην οποία βρίσκεται κάποιος, όταν έχει να επιλέξει τη μία από δύο σημαντικές αποφάσεις.

δίνη: η περιστροφική κίνηση νερού (η ρουφήχτρα) ή αέρα (ο ανεμοστρόβιλος), ο στρόβιλος, γενικά.

διφορούμενος: αυτός που μπορεί να ερμηνευτεί με δύο τρόπους / ασαφής.

εθιμοτυπία: καθιερωμένοι κανόνες που τηρούνται, π.χ., στην υποδοχή και φιλοξενία ενός επισκέπτη.

έμμεσοι τρόποι, με τους οποίους χαρακτηρίζεται ένα πρόσωπο από τον ποιητή (τον συγγραφέα, γενικότερα) είναι: η εμφάνισή του, τα λόγια και η συμπεριφορά του ίδιου, οι αντιδράσεις των άλλων απέναντί του, τα σχόλια του αφηγητή κ.ά. (ενώ άμεσοι τρόποι είναι οι προσδιορισμοί που του αποδίδονται, συχνά και το ίδιο το όνομά του).

ενάργεια: σαφήνεια, καθαρότητα λόγου/έκφρασης/εικόνας.

εξιλέωση: εξευμενισμός,
καταπράυνση.

επιβιώνω: εξακολουθώ να υπάρχω
παρά τις δυσκολίες· επιβιώνει ένα
έθιμο: διατηρείται ακόμη.

εταίρος: ο φίλος, ο σύντροφος,
ιδιαίτερα ο συμπολεμιστής.

ευγενείς: ευγενείς (<ευ+γένος)
στην ομηρική εποχή νοούνται όσοι
έχουν αρχοντική / αριστοκρατική
καταγωγή.

ευάρεια: αφθονία υλικών αγαθών,
άνετη ζωή.

θεσμός: α. πολιτικός: πολιτικό σύ-
στημα, π.χ. η βασιλεία, η δημοκρα-
τία κτλ.· β. κοινωνικός: κανόνας
συμπεριφοράς, που έπεται από
μακροχρόνια και ομοιόμορφη
επανάληψη παίρνει τυπική μορφή·
π.χ., ο θεσμός της φιλοξενίας.

θρύλος: προφορική διήγηση που μεταδίδεται από γενιά σε γενιά για πρόσωπα ή γεγονότα του παρελθόντος και προσλαμβάνει μυθικό χαρακτήρα.

κλιμάκωση ή κλιμακωτό σχήμα έχουμε όταν μια δραστηριότητα αναπτύσσεται κατά βαθμίδες / σκαλοπάτια, όταν παρουσιάζει δηλαδή αυξανόμενη ένταση (στην αντίθετη περίπτωση έχουμε αποκλιμάκωση).

κρατήρας: μεγάλο και πλατύστομο αγγείο, όπου ανακάτευαν το κρασί με νερό, γιατί δεν συνήθιζαν να πίνουν ανέρωτο κρασί (ἄκρατον οἶνον) (βλ. τον στ. α 124, σ. 26, και τις εικόνες 2 της Εισαγωγής, σ. 24, (πρώτος τόμος), και 5 της 3ης

**Ενότητας, σ. 31(πρώτος τόμος)·
πρβλ. κρατήρας ηφαιστείου = το
στόμιο ηφαιστείου).**

**κύλικα (> κυλικείο): είδος πλατύ-
στομου ποτηριού, κυρίως για κρασί
(βλ. την εικόνα 7 της 3ης Ενότητας,
σ. 136 πρώτος τόμος)).**

**κύλινδρος (εδώ): χειρόγραφο (από
περγαμηνή/δέρμα ζώου ή πάπυρο)
τυλιγμένο σε ξύλινη ράβδο.**

**μέγαρον: η μεγάλη αίθουσα
των ανακτόρων, που ήταν χώρος,
κυρίως, των αντρών για τα συμπό-
σιά τους κτλ.**

**μῆτις: είναι η πρακτική και πολύ-
τροπη νόηση / ευφυΐα, η ικανότητα
δηλαδή να αποφασίζει κανείς γρή-
γορα και εύστοχα και να δρα
αστραπιαία στην κατάλληλη
στιγμή, ώστε να πετυχαίνει
τους στόχους του.**

νήπιος: η λέξη, στο πλαίσιο της Οδύσσειας, χαρακτηρίζει συνήθως εκείνους που πλανώνται και χωρίς να το καταλαβαίνουν, με τα λόγια ή τις πράξεις τους, προκαλούν οι ίδιοι την καταστροφή τους.

οιμωγή: θρήνος.

όλεθρος: καταστροφή (πρβλ.: πανωλεθρία: ολοκληρωτική καταστροφή).

οπτική/οπτική γωνία: ο προσωπικός τρόπος με τον οποίο ο καθένας αντιλαμβάνεται τα πράγματα· τρόπος θεώρησης ενός θέματος, π.χ., δύο φίλοι αναλύουν το ίδιο θέμα από διαφορετική οπτική (γωνία).

παρρησία: η ελεύθερη και θαρρετή έκφραση γνώμης.

πατριαρχική χαρακτηρίζεται μια κοινωνία ή μια οικογένεια στην οποία κυρίαρχη θέση έχει ο πατέρας.

πάχνη: η πρωινή παγωμένη δροσιά.

ποδήρης χιτώνας: ο χιτώνας που φτάνει μέχρι την άκρη των ποδιών / μέχρι τους αστραγάλους.

πρίσμα (με μεταφορική σημασία εδώ): η οπτική γωνία / η σκοπιά από την οποία εξετάζει ή προσεγγίζει κάποιος ένα θέμα.

σκιαγραφώ: περιγράφω / παρουσιάζω ένα θέμα, ένα πρόσωπο κτλ., σε γενικές γραμμές.

σπονδή: το να σταλάζει κάποιος κρασί από το ποτήρι του, πριν πει ο ίδιος, προς τιμήν των θεών, για

να τους ευχαριστήσει ή να τους παρακαλέσει για κάτι· η σπονδή έπαιρνε επίσημο χαρακτήρα στο πλαίσιο θυσίας, συνθήκης ή όρκου. (Βλ. εικ. 6, σ.89 έκτος τόμος).)

τακτική (ως ουσιαστικό) λέμε τον συνδυασμό ενεργειών που αποβλέπουν στην επιτυχία ενός σκοπού· οι συνδυασμένες ενέργειες της Αθηνάς, π.χ., στη ραψωδία α αποβλέπουν στην ενθάρρυνση και δραστηριοποίηση του Τηλέμαχου.

τεχνική (ως ουσιαστικό) λέμε τις μεθόδους και τους κανόνες, τα μέσα δηλαδή που χρησιμοποιεί κάποιος για να πετύχει ένα ορισμένο αποτέλεσμα· π.χ., να κατασκευάσει μια γέφυρα· τεχνικές

αφηγηματικές είναι οι τρόποι με τους οποίους αναπτύσσεται μια αφήγηση· π.χ. τριτοπρόσωπη αφήγηση (όταν αφηγείται ο ποιητής / συγγραφέας σε τρίτο πρόσωπο, σαν παντογνώστης παρατηρητής που τα ξέρει όλα), πρωτοπρόσωπη / δραματική αφήγηση (όταν μιλούν οι ήρωες σε πρώτο πρόσωπο εκφράζοντας τις σκέψεις, τα συναισθήματά τους κτλ.) κ.ά. Βλ. στο επόμενο Ευρετήριο και τις παραπομπές στους όρους: αναδρομική διήγηση, άστοχα ερωτήματα, αφηγηματικές τεχνικές, εγκιβωτισμός, ειρωνεία, επιβράδυνση, *in medias res*, κύκλος, λύση από τον ακροατή, μονόλογος, προοικονομία.

φιλέταιρος χαρακτηρίζεται ο Οδυσσέας επειδή αγαπούσε τους εταίρους / τους συντρόφους του και αγωνιζόταν και για τη δική τους ζωή και τον νόστο.

χοή: προσφορά υγρών στους νεκρούς, όπως μέλι και γάλα, κρασί, νερό (ενώ η σπονδή ήταν προσφορά κρασιού στους θεούς).

Το έθιμο της χοής διατηρείται ακόμη κατά την ταφή του νεκρού (ο ιερέας χύνει λίγο κρασί μέσα στον τάφο).

II. Ευρετήριο όρων και θεμάτων (επιλογή)

Οι παραπομπές γίνονται καταρχήν στις σ(ελίδες) του Βιβλίου, αλλά και σε στοιχεία των σελίδων που διευκολύνουν την ανεύρεση· δηλαδή σε στ(ίχους: α 1, ε 2...), σχ(όλια), εικ(όνες), καθώς και στα μέρη των Ενοτήτων (π.χ., Α₁, Α₂, Β₁, Γ₁, Δ',...).

αγορά/συνέλευση: σ. 75,(πρώτος τόμος) σχ. 1 (ορισμός)· σσ. 94-112 (πρώτος τόμος) (α 31-108), σσ. 116-127(δεύτερος τόμος) ε 1-49, σ. 7,(έβδομος τόμος) Α₁, & σ. 60 (έβδομος τόμος) (ω 501-16) (ως χώρος θεϊκών αποφάσεων)· σ. 31, ,(πρώτος τόμος) σχ. 19, σ. 81,(τέταρτος τόμος) & σ. 46,

(έβδομος τόμος) A_1 (ως πολιτικός θεσμός).

αγώνας τόξου: σσ. 69-92, A_1 , A_2 & Γ_4 .

αγώνες (αθλητικοί των Φαιάκων): σσ. 80-3 (θ 123 κ.ε.).

Άδης και νεκροί: στ. 101-6, ,(έκτος τόμος) (A_2 , A_3 , B_3 & εικ. 13)· σ. 25, (πρώτος τόμος) σχ. 7· σ. 125, (έκτος τόμος) Β´ (σεβασμός στους νεκρούς)·

σ. 55,(έβδομος τόμος) ψ 358-62.

αιγίδα: σ. 51, σχ. 8.

αμβροσία και νέκταρ: σ. 140

δεύτερος τόμος), ε 105 & σχ. 18.

αναγνωρισμός: σ. 86,(πέμτος τόμος) Δ´ (η τυπική διαδικασία).

αναδρομική διήγηση: σ. 97, (δεύτερος τόμος) σχ. 3.

ανάκτορο: σ. 152,(πρώτος τόμος)

εικ. 16· σσ. 30-39,(δεύτερος τόμος)

**σχ. 30 & εικ. 10 & 11· σ. 52,
(δεύτερος τόμος) σχ. 2· σ. 74,
εικ. 9· σ. 100,(έκτος τόμος)
εικ. 2.**

**αναχρονισμός: σ. 108,(τέταρτος
τόμος) σχ. 7 (βλ. τη λέξη και
στο Γλωσσάριο).**

**ανθρωπομορφισμός των θεών:
σ. 115,(πρώτος τόμος) Γ₅.**

**ανταλλακτικό εμπόριο: σ. 11η,
(δεύτερος τόμος) α 203-4 & σχ. 5·
σ. 67, (δεύτερος τόμος) σχ. 16.**

**αντίθεση: σ. 92, (πρώτος τόμος)·
Γ₅.**

**αξίες ζωής (ιδανικά): σ. 18,
(δεύτερος τόμος)· σχ. 13.**

**αιδοί: σ. 27, (πρώτος τόμος)· Α₄ &
εικ. 4· σ. 24-25, (τέταρτος τόμος)·
Ι 3-11· (βλ. & Δημόδοκος & Φήμιος
στο επόμενο Ευρετήριο).**

αποικισμός: σ. 25, (πρώτος τόμος)· σχ. 5.

«Απόλογοι»: σ. 132, (τρίτος τόμος)· σχ. 1 («Αρήτης Απόλογος»)· σ. 40, (τρίτος τόμος) σχ. 2, & σ. 55, (πέμπτος τόμος) Δ₁ («Αλκίνου Απόλογοι» ή «Μεγάλοι Απόλογοι»)· σσ. 23-31, (έβδομος τόμος) ψ 347-79 & σχ. 3 («Μικρός Απόλογος»).

αστερισμοί: σσ. 28-35, (τρίτος τόμος) σχ. 17, 18, 19 & εικ. 9.

άστοχα ερωτήματα: σ. 128, (τέταρτος τόμος) Β₁.

ασφοδελό λιβάδι/ο Άδης: σ. 157, (πέμπτος τόμος) λ 603 & σχ. 7.

ασχολίες γυναικών: σ. 55, (δεύτερος τόμος) α 397-8, σχ. 6 & εικ. 3 & 4.

αυτοδικία: σ. 32, (δεύτερος τόμος) σχ. 23· σ. 67, (πέμπτος τόμος) σχ. 2· σ. 94, (πέμπτος τόμος)

σχ. 1· σ. 44, (έβδομος τόμος) A_1 ,
στ. 68 & 69, (έβδομος τόμος) σχ. 4
& 7· σ. 83, (έβδομος τόμος) A_{11} .
αφηγηματικές τεχνικές: σ. 116,
(πρώτος τόμος) Γ_6 .
βωμός: στ. 123, (έκτος τόμος) σχ. 3
& εικ. 8.
Γεωμετρική εποχή: σσ. 22 & 23,
(πρώτος τόμος) A_3 & σχ. 4.
Γη (όπως την αντιλαμβάνονταν
οι ομηρικοί άνθρωποι): σ. 110,
(τέταρτος τόμος) εικ. 4 (με τη
λεζάντα της).
δημοκρατία (η βασική της αρχή):
σ. 110, (πρώτος τόμος) σχ. 15.
δόρυ (& ακόντιο): σ. 125, (πρώτος
τόμος) σχ. 2.
Δούρειος Ίππος: σ. 99, (δεύτερος
τόμος) δ 300-15 & εικ. 7· σσ. 12-
24, (τέταρτος τόμος) θ 593-627,
σχ. 6 & εικ. 4, 5, 6· σ. 19-20,

**(πέμπτος τόμος) λ 584-94 &
εικ. 6.**

**εγκιβωτισμός: σ. 54, (πέμπτος
τόμος) Δ₂.**

**εικόνα (& σκηνή): σ. 148, (πρώτος
τόμος) Γ₅.**

**ειρωνεία: σ. 46, (δεύτερος τόμος) Γ₈
(έννοια & λειτουργία)· σ. 30,
(πέμπτος τόμος) Γ₁ (δραματική
ειρωνεία)· σ. 24-25, σχ. 6 (τραγική
ειρωνεία) & σχ. 8 (περιπαικτική ή
σαρκαστική ειρωνεία).**

**εκατόμβη: σ. 94, (πρώτος τόμος)
α 29 και σχ. 2.**

**ενδυμασία: σ. 31, (τρίτος τόμος)
ε 253 & σχ. 7 (ανδρική), ε 254-6 &
σχ. 8 (γυναικεία).**

**επαγγελματίες (της ομηρ. εποχής
περιζήτητοι): σ. 18, (έκτος τόμος)
σχ. 5.**

επιβράδυνση: σ. 115, (δεύτερος τόμος) σχ. 7· σ. 30, (πέμπτος τόμος) Γ₁· σ. 63, (έκτος τόμος) σχ. 6.

επίθετα (χαρακτηριστικά – περιγραφικά): σ. 118, (πρώτος τόμος) Γ₈.

επιφάνεια θεού: σ. 115, (πρώτος τόμος)· Γ₅· σ. 74, (πέμπτος τόμος) σχ. 3.

έπος - έπος ηρωικό: σ. 16, (πρώτος τόμος) Α₁.

ζωή (ως αξία): σ. 16, (πέμπτος τόμος) λ 547-50 & Β΄.

θεϊκή επέμβαση: σ. 126, (τρίτος τόμος) Γ₁ (ως μέσο προώθησης του μύθου)· σσ.60-67, (έβδομος τόμος) Α_{2β} & σχ. 4, 7 (για επικύρωση της βασιλείας & επιβολή συμφιλίωσης και ειρήνης).

θεϊκός/θεῖος (ως προσδιορισμός):

σ. 87, (πρώτος τόμος) σχ. 11·

σ. 16, (δεύτερος τόμος) σχ. 10.

θεοὶ ολύμπιοι: σ. 96, (πρώτος

τόμος) σχ. 3· **θεοὶ δαίμονες:**

σ. 40, (έκτος τόμος) σχ. 1.

θυσία: σ. 85, (τέταρτος τόμος) σχ. 3.

ιδιοκτησία/η περιουσία

του καθενός (στην ομηρική

εποχή): σ.67, (δεύτερος τόμος)

σχ. 13.

In medias res: σ. 84-85, (πρώτος

τόμος) σχ. 9.

ικεσία – ικέτης: σ. 108, (τρίτος

τόμος) σχ. 4 - σ. 83, σχ. 5.

καύση νεκρού: σ. 108, (πέμπτος

τόμος) σχ. 7.

κήρυκες: σ. 128, (πρώτος τόμος)

σχ. 5· σ. 121, (δεύτερος τόμος)

σχ. 3.

κοσμήματα: σ. 24, (έκτος τόμος)
σχ. 7 & εικ. 8, 9, 10.

κτερίσματα: σ. 32, (δεύτερος
τόμος) σχ. 22.

κυκεώνας: σ. 102, (τέταρτος τόμος)
σχ. 3.

κύκλια έπη/επικός κύκλος: σ. 18,
(πρώτος τόμος) Α₂ & σχ, 2.

κύκλος/κυκλικό σχήμα: σ. 84,
(πρώτος τόμος) σχ. 8.

«Κυκλώπεια»: σ. 40, (τέταρτος τό-
μος) σχ. 1· σ. 70, (τέταρτος τόμος)
Δ'.

λεβέτι/λέβητας: σ. 132, (πρώτος
τόμος) σχ. 10· σ. 150, (πρώτος
τόμος) εικ. 15.

λύση από τον ακροατή: σ. 126,
(δεύτερος τόμος) σχ. 6.

μάντης - μαντεία: σ. 13-14-17,
(δεύτερος τόμος) α 222-8 &
σχ. 11.

μήνες σεληνιακοί: σ. 62, (έκτος τόμος) σχ. 5.

μνηστήρες: σ. 109, (πρώτος τόμος) α 104-5· σσ. 122-153 (πρώτος τόμος) 7-74(δεύτερος τόμος) (γενικά), σχ. 13 (στη σ. 67 δεύτερος τόμος) & Γ₄ (στη σ. 72 δεύτερος τόμος)· σσ. 81-86, (δεύτερος τόμος) Α₁ & Α₃· σ. 120, (δεύτερος τόμος) ε 22-32· σσ. 112-119, τέταρτος τόμος) λ 127-31· σ. 96, πέμπτος τόμος) Α₃· σ. 19, (έκτος τόμος) Α₂· σσ. 37-39, (έκτος τόμος) Α₂ & σχ. 1· σσ. 69-128 (έκτος τόμος) (γενικά)·

σ. 44, (έβδομος τόμος) Α₁.

«Μνηστηροφονία»: σ. 76, (πέμπτος τόμος) ν 419 κ.ε. (σχέδιο Αθηνάς)· σσ. 134-147, (πέμπτος τόμος) π 259 κ.ε. & Δ´

**(σχέδιο Οδυσσέα): σσ. 96-128
(έκτος τόμος) (εκτέλεση
του σχεδίου).**

**μοίρα και ευθύνη του ανθρώπου:
σ. 21, α 95-96 (πρώτος τόμος)
& σχ. 5.**

**μονόλογος (έννοια και λειτουργία):
σ. 66, (τρίτος τόμος) Γ₁.**

**Μούσα: σ. 76, (πρώτος τόμος) α 1
& σχ. 3· σ. 89, (πρώτος τόμος)
Β₁.**

**μύθοι αιτιολογικοί: σσ. 44, (πέμ-
πτος τόμος) σχ. 2 & Β₁· βλ. & σσ.
131-132, (τέταρτος τόμος) Β₂.**

**Μυκηναϊκή εποχή: σ. 22-23,
(πρώτος τόμος) Α₃ & σχ. 3.**

**μύθος - πλοκή: σ. 29, (έκτος
τόμος) Γ₆.**

**«Νέκυια»: σ. 107, (τέταρτος τόμος)
σχ. 5.**

**νέκταρ και αμβροσία: σ. 134,&140
(δεύτερος τόμος) ε 105 & σχ. 18.**

**νόστοι ηρώων του Τρωικού
πολέμου: σ. 110, (δεύτερος
τόμος) Γ₆.**

**νόστος: σ. 49, (δεύτερος τόμος)
α 362-4 & σχ. 1 (πικρός των
Αχαιών)· σ. 60, (πέμπτος τόμος)
στην αρχή (νόστος εξωτερικός –
εσωτερικός του Οδυσσέα.)**

**Νύμφες: σ. 103, (τρίτος τόμος)
ζ 153-6 & σχ. 2.**

**Οδύσσεια: σ. 32, (πρώτος τόμος)
Α₅α & β (πηγές)· σ. 42, (πρώτος
τόμος) Α₈ (θέματα & προβλήμα-
τα)· σ. 44, (πρώτος τόμος) Α₉
(χρονολογική σειρά των γεγο-
νότων)· σ. 52, (πρώτος τόμος)
Α₁₀ (ημερολόγιο)· σ. 61, (πρώτος**

τόμος) A_{11} (τα τρία μέρη της)· σ. 98, (πρώτος τόμος) σχ. 5, σσ. 119-127, (έκτος τόμος) χ 441-4 & Δ', & σ. 76, (έβδομος τόμος) Γ_3 (ηθική αρχή)· σ. 28, (τέταρτος τόμος) σχ. 11 (αντιπολεμικό έπος)· σ. 76, (έβδομος τόμος), A_{14} (περιεχόμενο & δομή)· σ. 84, (έβδομος τόμος) A_{13} (ανθρωποκεντρικό έπος) σ. 84, A_{14} (ανθρωπιστικό έπος).

ομηρικά έπη: σσ. 16-30, (πρώτος τόμος) A_3 (& ιστορία)· σσ. 30-40, (πρώτος τόμος) A_6 & σχ. 8, 9, 10, & σ. 73, (πρώτος τόμος) εικ. 10 (ενδείξεις για την αξία τους)· σ. 41, (πρώτος τόμος) A_7 (καταγραφή & διαίρεση).

ομηρικό ζήτημα: σ 32, (πρώτος τόμος) A_5 .

παραλογή - παραλλαγή:

σ. 33(έβδομος τόμος), Β₁.

παρομοίωση διεξοδική (έννοια & λειτουργία): σ. 68 (τρίτος τόμος), Γ₃,

περιπέτειες του Οδυσσέα: σ. 56-57, (πέμπτος τόμος) Δ₃ (με χρονολογική σειρά) και Δ₄ (αναδιάταξη στην Οδύσσεια).

πλαστή ιστορία (η πρώτη):

σ. 65-66, (πέμπτος τόμος) ν 286-323.

πλοκή - μύθος: σ. 29, (έκτος τόμος) Γ₆.

πολιτική κατάσταση της Ιθάκης:

σ. 72, (δεύτερος τόμος) Γ₅.

πολύτροπος: σ. 78, (πρώτος τόμος) α 1 & σχ. 4. σ. 82, (πρώτος τόμος)

ποταμοθεοί: σ. 8, (τρίτος τόμος) σχ. 4·σ. 96, εικ. 8. (τρίτος τόμος)

**προϊκα: σ. 115, (τρίτος τόμος)
σχ. 10.**

**προοικονομία: σ. 117,(πρώτος
τόμος) Γ₇.**

**προοίμιο: σ. 75, ,(πρώτος τόμος)
σχ. 2.**

**πρόσωπο ποιητικό/λογοτεχνικό:
σ. 104, ,(πέμπτος τόμος) Γ₂.**

**ραψωδία ε (ανακεφαλαίωση): σ. 94,
(τρίτος τόμος) Δ'.**

**ραψωδία ζ (ο λειτουργικός της ρό-
λος): σ. 128, (τρίτος τόμος) Δ'.**

**ραψωδία ω (ανακεφαλαίωση):
σ. 74, (έβδομος τόμος) Δ'.**

**ραψωδοί: σσ. 27-32, (πρώτος
τόμος) Α₄ &. εικ. 5· σσ. 63,
(πρώτος τόμος) Β₅.**

**σκηνή (& εικόνα): σ. 148, (πρώτος
τόμος) Γ₅.**

**σκήπτρο/ραβδί: σ. 121, (δεύτερος
τόμος) σχ. 3.**

συνέλευση: βλ. άγορα.

**σύντροφοι του Οδυσσέα: σ. 80,
(πρώτος τόμος) α 6-11 &
σχ. 7·σσ. 35-89 (τέταρτος τόμος)
(γενικά & το σχ. 6 στη σ. 86,
(τέταρτος τόμος) ειδικότερα)·
σ. 98, (τέταρτος τόμος) Α₁·
σ. 32-39, (πέμπτος τόμος) Α₁.**

**σχεδία του Οδυσσέα (κατασκευή):
σσ. 22-24, (τρίτος τόμος)
ε 268-89, σχ. 10-16 & εικόνες 8
στη σ. 32 & 12 στη σ. 40. (τρίτος
τόμος)**

**τέμενος: σ. 10, ρ 342 &
σχ. 3.(έβδομος τόμος)**

**«Τηλεμάχεια» (ο λειτουργικός
της ρόλος): σ. 112,(δεύτερος
τόμος) Δ'.**

**τρωικός κύκλος: σ. 18,(πρώτος
τόμος) Α₂.**

τύμβος: σ. 23, α 265, σχ. 16 & εικ. 5.(δεύτερος τόμος)

τυπικά στοιχεία: σσ. 136-140, (πρώτος τόμος) Β₁, α & β· σ. 41, (δεύτερος τόμος) Β₁· σ. 105, (τρίτος τόμος) σχ. 1· σ. 46, (τέταρτος τόμος) σχ. 5.

υβριστής: σ. 109, (δεύτερος τόμος) Γ₄.

ύβρη - νέμεση - τίση: σ. 96, (τέταρτος τόμος) Δ'.

υπηρέτες/υπηρέτριες: σ. 130-135, (πρώτος τόμος) α 154-72 & σχ. 11· σ. 52, (δεύτερος τόμος) σχ. 3· σ. 64-65, (δεύτερος τόμος) α 477-87& σχ. 16·

υστεροφημία: σ. 33, (δεύτερος τόμος) σχ. 25· σ. 108, (τέταρτος τόμος) σχ. 7.

«Φαιακίδα»: σ. 97, (τρίτος τόμος) Α₁· σ. 53-54, (πέμπτος τόμος)

Δ_1 & Δ_2 (ως πλαίσιο των «Από-
λόγων»).

φιλοξενία: σσ. 136-145, (πρώτος
τόμος) B_1 & B_2 (εθιμοτυπία)·
σ. 15, (δεύτερος τόμος) σχ. 7
(θεσμός)· σσ. 130-161 (τρίτος
τόμος) (γενικά), σ. 8-10, (πέμπτος
τόμος) λ 379-406, & σ. 40,
(πέμπτος τόμος) A_2
(διευρυμένη φιλοξενία των
Φαιάκων προς τον Οδυσσέα).

III. Ευρετήριο κύριων ονομάτων και τοπωνυμίων της Οδύσσειας (επιλογή)

Για τις παραπομπές ισχύουν τα ίδια
με το προηγούμενο Ευρετήριο.

Αγαμέμνονας: σ. 98, (πρώτος
τόμος) σχ. 4· σ. 114, (πρώτος
τόμος) Γ_4 (αντιστοιχίες με Οδυσ-
σέα)· σ. 110, (δεύτερος τόμος)

**Γ_{6,4}· σ. 111, (τέταρτος τόμος)
στην περίληψη· σ. 128, (τέταρτος
τόμος) Β₁α· σ. 44, (έβδομος
τόμος) Α₁.**

**Αθηνά: σσ. 100-109, (πρώτος
τόμος) α 52-108· σσ. 112,
(πρώτος τόμος) α 109 κ.ε. &
σχ. 6· σσ. 8-33 , (δεύτερος τόμος)
α 174 κ.ε. & σχ.1· σσ. 79-93, (δεύ-
τερος τόμος) Α₁ & Α₂· σσ. 51-2, ε
117-127 (δεύτερος τόμος) & εικ. 2·
σσ. 71-88, (τρίτος τόμος) ε 421
κ.ε. Στο εξής η παρουσία της
Αθηνάς (με εξαίρεση τις ραψ. ι, κ,
λ, μ) είναι συχνή: φροντίζει
τον Οδυσσέα, τον Τηλέμαχο,
την Πηνελόπη, τον Λαέρτη και
στο τέλος επιβάλλει συμφιλίωση
ανάμεσα στον Οδυσσέα και
στους Ιθακήσιους.**

Αϊαντας ο Λοκρός: σ. 104,
(δεύτερος τόμος) Β₁ & εικ. 9·
σ. 110, (δεύτερος τόμος) Γ_{6,3}.

Αϊαντας ο Τελαμώνιος: σ. 110, Γ_{6·1}
σ. 108-109, σχ. 8. (τέταρτος
τόμος)

Αϊγισθος: σ. 95-98, (πρώτος τόμος)
α 33-51 & σχ. 4.

Αιθίοπες: σ. 95-98, (πρώτος τόμος)
α 26-7 & σχ.1.

Αϊολος: σ. 102-3, (τέταρτος τόμος)
Α₁ εικ. 1 & σχ. 1· σ. 28, (έβδομος
τόμος) ψ 350-4.

Αλκίνοος: σσ. 136 (τρίτος τόμος) &
7 (τέταρτος τόμος) (γενικά)· σ 9-
12, (πέμπτος τόμος) λ 391-424· σ.
40, (πέμπτος τόμος) Α₂.

Αμφίνομος: σ. 96, (πέμπτος τόμος)
Α₃ & σχ. 6· σ. 20, (έκτος τόμος)
Α₂.

Αντίκλεια: σσ. 117-126, (τέταρτος τόμος) λ 168-249 & σχ. 14

Αντίνοος: σ. 59-60, (δεύτερος τόμος) α 427-31· σσ. 81-9, (δεύτερος τόμος) Α₁ & Α₃· σ. 96 & 100, (πέμπτος τόμος) Α₃ & σχ. 6· σσ. 16-24, (έκτος τόμος) στις περιλήψεις & σχ. 7· σσ. 69, (έκτος τόμος) Α₁ & φ 307-46· σσ. 96, (έκτος τόμος) Α₁ & χ 10-19

Απόλλωνας: σ. 115, (τρίτος τόμος) σχ. 11· σ. 126, (τέταρτος τόμος) σχ. 12· σσ. 72-8, (έκτος τόμος) Α₁ & φ 371

Άργος - αργίτικος: σ. 104, (πρώτος τόμος) σχ. 10· σ. 53, (δεύτερος τόμος) σχ. 5.

Άργος (ο σκύλος): σσ. 9, (έκτος τόμος) ρ 331-76 & σχ. 2 & 4.

Αρήτη: σ. 1309, (τρίτος τόμος) Α₁ & σχ.1· σ. 8, (πέμπτος τόμος) λ 378-85.

Άρπυιες: σ. 25, (δεύτερος τόμος) α 267 & σχ.17.

Άρτεμη: σ. 115, (τρίτος τόμος) σχ. 11· σ. 120, (τέταρτος τόμος) λ 190-91 & σχ. 12

Άτλαντας: σ. 101, (πρώτος τόμος) α 61-3 & σχ. 9.

Ατρείδες: σ. 45, (τρίτος τόμος) σχ. 2· Ατρείδης: σ. 99, (πρώτος τόμος) σχ. 6.

Αυγή: σ. 116 & 120, (δεύτερος τόμος) εικ. 1 & σχ. 1 & 2· σ. 143, (δεύτερος τόμος) Β₁ & εικ. 7· σ. 26, (τρίτος τόμος) σχ. 6· σ. 71-2, (τρίτος τόμος) ε 430-31 & εικ. 1.

Αχαιοί - Αργείοι - Δαναοί: σ. 110, (πρώτος τόμος) σχ. 18.

Αχέροντας: σ. 103, (τέταρτος τόμος) A_2 .

Αχιλλέας: σ. 110, (δεύτερος τόμος)
 $\Gamma_6 \cdot I \cdot$ σ. 108-9, (τέταρτος τόμος)
σχ. 8 $\cdot$ σσ. 14-25, (πέμπτος τόμος)
 λ 522-604, σχ. 2, 5, 6 & $B \cdot$ σ. 44,
(έβδομος τόμος) A_1

Δηίφοβος: σ. 22, (τέταρτος τόμος)
σχ. 9.

Δήλος: σ. 115, (τρίτος τόμος) σχ. 11.

Δημόδοκος: σσ. 113-134, (τέταρτος τόμος) A_2 , θ 102 κ.ε. & αχ. 3 $\cdot$
σσ. 7-23, (τέταρτος τόμος)
 θ 569 κ.ε. & αχ. 5.

Δίας: σσ. 94, (πρώτος τόμος) α 31
κ.ε. & σχ. 5, 8, 12 $\cdot$ σ. 15, (δεύτε-
ρος τόμος) σχ. 7 $\cdot$ σσ. 118-127,
(δεύτερος τόμος) ε 3-49 & σχ. 2 &
9 $\cdot$ σ. 137-8, (δεύτερος τόμος)

ε 147-8 & σχ. 26· σ. 108, (τρίτος τόμος) σχ. 4· σσ. 47 & 51 (τέταρτος τόμος), σχ. 6 & 8· σσ. 85, ι 613-8 & σχ. 4· σ. 33, ,(πέμπτος τόμος) Α₁,· σσ. 30, ,(έκτος τόμος) Α₂ & εικ. 3· σ. 44, (έβδομος τόμος) Α₁,· σσ. 68, (έβδομος τόμος) ω 501 κ.ε. & σχ. 4.

Δουλίχιο: σ. 23,25, (δεύτερος τόμος) α 273 & σχ. 18.

Ειδοθέα: σ. 121, (τρίτος τόμος) Β'.

Ελένη: σσ. 80,87-93, (δεύτερος τόμος) σχ. 2, Α₃, Α₄ & σχ. 4· σ. 22, (τέταρτος τόμος) σχ. 9.

Ελλάδα: σ. 51,53, (πρώτος τόμος) α 382 & σχ. 5· σ. 8, σχ. 3.

Ελπήνορας: σ. 98-108, (τέταρτος τόμος) Α₁, Α₂ και σχ. 7.

Επειός: σ. 13,21, (τέταρτος τόμος) θ 593-4 & σχ. 6· σ. 19, ,(πέμπτος τόμος) λ 584-5.

Ερμής : σ. 97,99, (πρώτος τόμος)
α 44 & σχ. 7· σσ. 124-139, (δεύτε-
ρος τόμος) A_1 , ε 33-165, σχ. 10 &
εικ. 3, 4· σ. 44,(έβδομος τόμος)
 A_1 ,.

Εύμαιος: σσ. 90-100, ,(πέμπτος
τόμος) A_1 , A_2 , A_3 · σσ. 117, ,
(πέμπτος τόμος) π 1 κ.ε. & σχ. 1
& 3· σσ. 8,(έκτος τόμος), A_1 ,·
σ. 69, ,(έκτος τόμος) A_1 ,· σ. 80-81,
(έκτος τόμος) φ 394-415· σ. 96,
(έκτος τόμος) A_1 ,· σ. 44, (έβδομος
τόμος) A_1 ,.

Ευρύαλος: σ. 143, (τρίτος τόμος)
θ ,90-96· σ. 156, (τρίτος τόμος) Β'.

Ευρύκλεια: σ. 64,67, (δεύτερος
τόμος) α 477 κ.ε. & σχ. ,6· σ. 30-
39, (έκτος τόμος) A_1 & A_2 · σ. 69,
(έκτος τόμος) A_1 ··σ. 96, (έκτος
τόμος) A_1 ,· σ. 120, (έκτος τόμος)

**χ 434-5· σσ. 7, (έβδομος τόμος)
Α₁, & ψ ,95-202.**

**Ευρύλοχος: σ. 98, (τέταρτος τόμος)
Α₁· σ. 33, (πέμπτος τόμος) Α₁.**

**Ευρύμαχος: σ. 61, (δεύτερος τόμος)
α 445-60· σ. 96 (πέμπτος τόμος)
Α₃ & σχ. 6· σ. 19, (έκτος τόμος)
Α₂ & σχ.7· σ. 43, (έκτος τόμος) υ
389-94· σσ. 69, (έκτος τόμος) Α₁,
& φ 353-66· σσ. 96,106-110, (έκτος
τόμος) Α₁,& χ 48-9,.**

**Ζάκυνθος: σ. 23, (δεύτερος τόμος)
α 273.**

**Ήλιος: σ. 80, (πρώτος τόμος)
α,10-11· σ. 119-114, (τέταρτος
τόμος) λ 120-21· σ. 34, (πέμπτος
τόμος) Α₁, & εικ. 4· σ. 29,
(έβδομος τόμος) ψ 365-9.**

**Θεοκλύμενος: σ. 91, (πέμπτος
τόμος) Α₂· σ. 8, (έκτος τόμος) Α₁**

& σχ.1,· σ. 42, (έκτος τόμος)
υ 379 κ.ε.

Θρινακία: σ. 113, (τέταρτος τόμος)
λ 119· σ. 34, (πέμπτος τόμος) Α₁,·

Ιδομενέας: σ. 110, (δεύτερος
τόμος) Γ₆,2· σ. 65, (πέμπτος
τόμος) ν 289 & σχ.1

Ιθάκη: σ. 15, (πρώτος τόμος)
χάρτης της Ιθάκης· σ. 23,25,
(δεύτερος τόμος) α 274 & σχ. ,8·
σ. 26, (τέταρτος τόμος) ι 22-3,· σσ.
72, (πέμπτος τόμος) ν 388-97·&
συχνές άλλες αναφορές.

Ινώ/Λευκοθέη: σ. 49, (τρίτος
τόμος) ε 367-87 & σχ. 3.

Ίρος: σ. 19, (έκτος τόμος) Α₂.

Καλυψώ: σ. 81, (πρώτος τόμος)
α 6-9· σσ. 117-142, (δεύτερος
τόμος) Α₁ Α₂ & ε 6 κ.ε.· σσ. 8-34,
(τρίτος τόμος) ε 165 κ.ε.· σ. 113,
(τρίτος τόμος)· σ. 102, (τέταρτος

τόμος) σχ. 4· σ. 113, (τρίτος τόμος) ψ 370-5.

Κεφαλλονίτες: σ. 57, (έβδομος τόμος) ω 376-7 & σχ. 3.

Κίκονες: σ. 35(τέταρτος τόμος) σ. 27, (έβδομος τόμος), ψ 347.

Κίρκη: σ. 99, (τέταρτος τόμος) Α₁, & σχ. 4· σ. 33, (πέμπτος τόμος)· σ. 28, (έβδομος τόμος), ψ 358.

Κρονίδης: σ. 100, (πρώτος τόμος) α 53 & σχ. 8.

Κρόνος: σ. 84, (έκτος τόμος) φ 452 & σχ. 4.

Κύκλωπας: βλ. Πολύφημος.

Κύκλωπες: σ. 35, (τέταρτος τόμος) Α₁ .σσ. 58-64, (τέταρτος τόμος) ι 445-60.

Λαοδάμας: σσ. 141, (τρίτος τόμος) θ ,57-84 & 247-8.

Λαέρτης: σ. 12, (δεύτερος τόμος)

α 208-11 & σχ. 8· σ. 122, (τέταρτος τόμος) λ 208-,8· σσ. 45-47, (έβδομος τόμος) Α₁ Α₂α & ω 544 κ.ε.

Λαιστρυγόνες: σ. 99, (τέταρτος τόμος) Α₂, και εικ. 2· σ. 28, (έβδομος τόμος) ψ 355-7.

Ληώδης: σ. 112, (έκτος τόμος) χ 329-45.

Λωτοφάγοι: σ. 35, (τέταρτος τόμος) Α₁· σ. 27, (έβδομος τόμος) ψ 348.

Μέδοντας: σ. 93, (δεύτερος τόμος) Α₃· σ. 97, (πέμπτος τόμος) Α₃ & σχ. 5· σ. 116, (έκτος τόμος) χ 379-407 & σχ.2· σ. 46, (έβδομος τόμος) Α₁

Μελάνθιος: σ. 9 (έκτος τόμος) (στην περίληψη)· σ. 97, (έκτος τόμος) Α₁

Μελανθώ: σ. 22, (έκτος τόμος) Α₂.

Μενέλαος: σ. 143, (πρώτος τόμος)

B₁β· σσ. 88-111 (δεύτερος τόμος)
(συχνές αναφορές· βλ. κυρίως
το σχ. 2 στη σ. 88-111, τον λόγο
του στη α. 88-111 & το Γ_{6,5}
στη α. 88-111).

Μέντορας: σ. 139, (πρώτος τόμος)
σχ. 13· σσ. 84-85, (δεύτερος
τόμος) Α₂, & Α₂.

Μυρμιδόνες: σ. 17, (πέμπτος τό-
μος) λ 554 & σχ. 2.

Ναυσικά: σσ. 88-129 (τρίτος τόμος)
(γενικά· βλ. κυρίως το σχ. 1, στη
σ. 88-129 & το Δ΄ Στη α. 88-129)·
σ. 9, (τέταρτος τόμος) θ 553-66,
εικ. 2 & σχ. 3.

Νεοπτόλεμος: σ. 110, (δεύτερος
τόμος) Γ_{6,2}· σσ. 17-8, (πέμπτος
τόμος) λ 55,-2, 566-600, σχ. 5 &
εικ. 4, 5.

Νέστορας: σ. 139, (πρώτος τόμος)

& σχ. ,4· σ. 29, (δεύτερος τόμος) α 315·σσ. 79-87, (δεύτερος τόμος) σχ. 1 & A₂· σ. 110, (δεύτερος τόμος) Γ₆,2.

Νήιο: σ. 12, (δεύτερος τόμος) α 206 & σχ. 6.

Νήριτο: σ. 26, (τέταρτος τόμος) ι 23 (βλ. τον χάρτη της Ιθάκης στη α. 6 (πρώτος τόμος).

Οδυσσέας: σ. 24, (πρώτος τόμος) A₃ (τι εκπροσωπεί) σσ. 82-87, (πρώτος τόμος) α , -25, σχ. 4, 5, 6, 11,12 & εικ. 3 & 4 (ηθογράφηση) ακολουθούν συχνές αναφορές μέχρι και τη ραψωδία δ και συνεχής παρουσία από την ε ως το τέλος.

Όλυμπος: σ. 121, (πρώτος τόμος) εικ. 6 σ. 123, (πρώτος τόμος) α 115.

Όμηρος: σ. 32, (πρώτος τόμος)
η τελευταία παράγραφος του A_4 ·
σ. 115-116, (τρίτος τόμος) σχ. 11.

Ορέστης: σ. 97 (πρώτος τόμος)
α 46-8· σ. 30, (δεύτερος τόμος)
α 331,-3.

Πηλέας: σσ. 14-23, (πέμπτος τό-
μος), (αναφορές στο κείμενο και
στα σχόλια).

Πηνελόπη (άμεση παρουσία):
σσ. 49-56, (δεύτερος τόμος)
α 365-406· σ. 93, (δεύτερος τόμος)
οι τελευταίες αράδες του A_3 · σ.
98, (πέμπτος τόμος) A_3 · σσ. 17,
(έκτος τόμος) A_1 (η τελευταία
παράγραφος) & A_2 · σ. 30, (έκτος
τόμος) A_1 & A_2 · σσ. 47, (έκτος
τόμος) τ 112 κ.ε.· σσ. 69, (έκτος
τόμος) A_1 & φ 344-89· σσ. 7-10,
(έβδομος τόμος) A_1 & ψ 92 κ.ε. (&
συχνές έμμεσες αναφορές).

Πλούτωνας: σ. 103, (πρώτος τόμος) σχ. 8· σ. 104, (τέταρτος τόμος) Α₂.

Πολύφημος (Κύκλωπας): σσ. 35-95 (τέταρτος τόμος) (γενικά & ιδιαίτερα το σχ. 2 της σ. 84 ίδιου τόμου)· σ. 28, (έβδομος τόμος) ψ 348-50.

Ποσειδώνας: σ. 86, (πρώτος τόμος) α 23-5 & σχ. 12· σσ. 94-110, (πρώτος τόμος) α 26-30, 79-92 & σχ. 8 & 13· σσ. 41-52, (τρίτος τόμος) ε 311 κ.ε.· σ. 20, (τέταρτος τόμος) θ 680-88· σ. 80, (τέταρτος τόμος) ι 576-96· σ. 119&125, (τέταρτος τόμος) λ ,40-44 & σχ. 9·σ.42, (πέμπτος τόμος) Α₂.

Πρωτέας-πρωτεϊκός: σ. 102, (δεύτερος τόμος) σχ. 6· σ. 122, (τρίτος τόμος) Β´, δ 388-94.

Πύλος: σ. 109, (πρώτος τόμος)
α ,106-7· σ. 29, (δεύτερος τόμος) α
315· σσ. 81-89, A_1 & A_2 · σ. 120,
(δεύτερος τόμος) ε 24.

Σάμη: σ. 23 & 25, (δεύτερος τόμος) .
α 273 & σχ. ,18.

Σειρήνες: σ. 33, (πέμπτος τόμος)
σ. 29, (έβδομος τόμος) ψ 363.

Σκύλλα: σ. 33, (πέμπτος τόμος)
σ. 29, (έβδομος τόμος), ψ 364.

Σπάρτη/Λακεδαίμονα: σ. 109,
σ. 29, (πρώτος τόμος) α 106· σ.
29, σ. 29, (δεύτερος τόμος) α 316·
σσ. 81-93, (δεύτερος τόμος) A_1 &
 A_3 · σ. 120, (δεύτερος τόμος)
ε 24.

Στύγα: σ. 12 & 14, (τρίτος τόμος)
ε 204 & σχ. 4.

Συμπληγάδες Πέτρες: σ. 33,
(πέμπτος τόμος), A_1 σ. 29,
(έβδομος τόμος), ψ 363-4.

Σχερία: σ. 124, (δεύτερος τόμος)
ε 39· σ. 43, (πέμπτος τόμος)
σχ. 1.

Τειρεσία: σσ. 105 & 112 & 117,
(τέταρτος τόμος) A_3 & λ 99-167.

Τηλέμαχος: σσ. 122-145, (πρώτος
τόμος) A' , α 127-53, $B_1\alpha$ & β · σσ.
8-37, (δεύτερος τόμος) A' , α 174
κ.ε.· σσ. 48-70, (δεύτερος τόμος)
 A' , α 384 κ.ε., σχ. 7 & B' · σσ.
79-97, A_1 , A_2 , A_3 · σ. 112, (δεύτε-
ρος τόμος) Δ' δ· σ. 121, (τέταρ-τος
τόμος) λ 205-6· σσ. 91-95, (πέμ-
πτος τόμος) A_2 & σχ. 2, A_3 & σχ.
3· σσ. 108-141: συνάντηση με τον
Οδυσσέα, αναγνώριση και
συνεργασία στο εξής ως το τέλος.
Τιθωνός: σ. 118 & 121, (δεύτερος
τόμος) ε 1 & σχ. 2· σ. 143,
(δεύτερος τόμος) B_1 .

Τροία: σ. 79 & 83, (πρώτος τόμος)
α 2-3 και σχ. 5.

Φαίακες: σσ. 117 & 124, (δεύτερος
τόμος) Α₁, ε 39-42 & σχ. 8· σ. 50,
79, (τρίτος τόμος) ε 378-80·
σσ. 97-157 & 7-24 (γενικά), (τρίτος
και τέταρτος τόμος)· σ. 8,
(πέμπτος τόμος) λ 376 κ.ε.·
σ. 40-44 (πέμπτος τόμος) Α₂·
σ. 30, (έβδομος τόμος) ψ 376-9.

Φήμιος: σ. 135, (πρώτος τόμος)
α 171-3 & σχ. 12· σ. 49, (δεύτερος
τόμος) α 361 κ.ε.· σσ. 114-119,
(έκτος τόμος) χ 350-57 & σχ. 2.

Φθία: σ. 17 & 23, (πέμπτος τόμος)
λ 555 & σχ. 3.

Χάρυβδη: σ. 33, (πέμπτος τόμος)
σ. 29, (έβδομος τόμος), ψ 364.

Ωγυγία: σ. 108, (πρώτος τόμος),
α 97-100* σ. 29, (έβδομος τόμος),
ψ 370-75.

ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ ΤΟΥ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ

***Ακρόπολη, Τα Μνημεία και
το Μουσείο*** (Γ. Παπαθανασοπού-
λου), εκδ. Κρήνη, Αθήνα 1979.

Αρχαία αγγεία (Μ.Τιβέριος), Εκδο-
τική Αθηνών, Αθήνα 1996.

Αρχαία νομίσματα (Μ. Οικονομί-
δου), Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα
1996. Δελφοί (Σόνιας de Neuhif),
εκδ. Απόλλων, Αθήνα 21977.

Εγκυκλοπαίδεια Δομή, Αθήνα
2002-5.

***Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος - Λαρούς
- Μπριτάνικα***, εκδ. Πάπυρος, Αθήνα
1980.

***Νεώτερον Εγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν
«Ηλίου»***, Αθήναι.

Εθνικό Μουσείο, Γενικός Οδηγός
(Σ. Καρούζου), Εκδοτική Αθηνών
Α.Ε., Αθήνα 1979.

Ελληνική Μυθολογία (οι τόμοι 1, 2,
3, 5), Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα
1986-87.

Η Αρχαία Ελλάδα του Ν. Χατζηκυ-
ριάκου-Γκίκα (Ι. Κριτσέλη-Προβίδη),
εκδ. Σχήμα και χρώμα, Αθήνα 1995.

Η Μυθολογία των Ελλήνων (Σ. Σφυ-
ρόερα, τ. 2), εκδ. Ελληνικά
Γράμματα, Αθήνα 2006.

Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδας
(Πανεπιστήμιο του Καίμπριτζ,
τ. 2,3,4,5,6,7), εκδ. Ελληνικά
Γράμματα, Αθήνα 2005-6.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους
(οι τόμοι Α΄, Β΄, Γ΄1, Γ΄2), Εκδοτική
Αθηνών, Αθήνα 1970-72.

***Ιστορία του Νέου Ελληνισμού
1770-2000 (οι τόμοι 4 και 7), εκδ.
Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003.***

***Ιστορία των αρχαίων χρόνων ως το
30 π.Χ. (για την Α΄ τάξη του Γυμνα-
σίου), ΟΕΔΒ, Αθήνα 1993.***

***Κρήτη: Κνωσός - Φαιστός - Μάλια -
Γουρνιά - Ζάκρος - Αρχάνες -
Γόρτυνα – Αγία Τριάδα - Κριτσά -
Τοπλού - Σπιναλόγγα και το Μου-
σείο Ηρακλείου (Σ. Λογιάδου-
Πλάτωνος και Ν. Μαρινάτου), εκδ.
Δ.&Ι. Μαθιουλάκης, Αθήνα.***

***Μεγάλα Μουσεία (πολύτομη σειρά),
Πήγασος εκδοτική Α.Ε., Αθήνα
2006-7.***

***Με τους ήρωες του Ομήρου
(εικονογράφηση Ζ. και Ά. Γκράχαμ
Τζόνστον), εκδ. Σιδέρη, Αθήνα 1965.***

Μυθολογία Larousse εκδ.

Μεταίχμιο, Αθήνα 2003.

**Μυκήνες - Επίδαυρος - Τίρυνθα -
Ναύπλιο - Άργος - Ασίνη - Λέρνα -
Τροιζηνία (Ν. Παπαχατζής), εκδ.
Κλειώ, Αθήνα 1978.**

**Οδύσσεια Κεφαλλονιάς-Ιθάκης/1999
(περιοδικό), εκδ. Ευρ. Λειβαδά-
Ντούκα, Αργοστόλι/Κεφαλλονιά.**

**Οι Έλληνες Ζωγράφοι (στη σειρά
«Καλλιτεχνική Βιβλιοθήκη», τ. 4),
εκδ. Μέλισσα, Αθήνα, 1976.**

**Οι μεγάλοι Έλληνες ζωγράφοι
(πολύτομη σειρά: «Πινακοθήκη
του Νέου Ελληνισμού»), εκδ.
Μέλισσα, Αθήνα 2006-7.**

**Όμηρος και Οδυσσέας, εκδ. Σπ.
Δενδρινός, Αθήνα 1991.**

**Ομήρου Ιλιάδα (μτφρ. Καζαντζάκη -
Κακριδή, τ. 2), ΟΕΔΒ, Αθήνα 1994.**

Ομήρου Οδύσσεια 1. (Γ. Ιγνατιάδης - Λ. Κακουλίδης - Απ. Χαραλαμπίδης), ΟΕΔΒ, Αθήνα 2000.

Ομήρου Οδύσσεια 2. Βιβλίο του καθηγητή (Γ. Ιγνατιάδης - Λ. Κακουλίδης - Απ. Χαραλαμπίδης), ΟΕΔΒ, Αθήνα 2000.

(Από τα δύο παραπάνω βιβλία δανειζόμαστε εικόνες των: A. Bourdelle, Φ. Δημητριάδη, L. Doucet, J. Flaxman, M. Klinger, Gr. Leighton, G. Moreau, Αρν. Μπέκλιν, Th. van Thulden, P. Tibaldi J. Waterhouse).

Ομήρου Οδύσσεια 3 (διασκευή Π. Στρατίκη, εικόνες L. Maraja), εκδ. Στρατίκη.

Ομήρου «Οδύσσεια». Κείμενο και ερμηνευτικό υπόμνημα (ο Γ΄ τόμος), εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα 2005.

Στα χνάρια του Ομήρου, εκδ. ΜΙΕΤ, Αθήνα 2003.

Τα ομηρικά ποιήματα και η εποχή τους (M. & C.H.B. Quennell), Αθήνα 1965.

The Sarcophagus of Palaipafos(P. Glourentzos), Nicosia 2007 -

Ευχαριστούμε τον Διευθυντή του Τμήματος Αρχαιοτήτων Λευκωσίας, κ. Π. Φλουρέντζο, για την άδεια δημοσίευσης αυτής της παράστασης.

Εξώφυλλα ομηρικών βιβλίων του Δ.Ν. Μαρωνίτη, κ.ά.

Σελίδες εφημερίδων με σχετικά θέματα.

Κάρτες σχετικές.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΟΥ 7ου ΤΟΜΟΥ

27η Ενότητα ψ: (περίληψη – ανάλυση αποσπασμάτων)	7
28η Ενότητα ω: (περίληψη – ανάλυση αποσπασμάτων)	43
Ανακεφαλαίωση Οδύσσειας – Εργασίες – δραστηριότητες μαθητών	77
Ευρετήρια	
I. Γλωσσάριο.....	104
II. Ευρετήριο όρων και θεμάτων (επιλογή)	117
III. Ευρετήριο κύριων ονομάτων και τοπωνυμίων της Οδύσσειας (επιλογή)	134
Προέλευση του εικονογραφικού υλικού	153

Με απόφαση της Ελληνικής Κυβέρνησης τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου και του Λυκείου τυπώνονται από τον Οργανισμό Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων και διανέμονται δωρεάν στα Δημόσια Σχολεία. Τα βιβλία μπορεί να διατίθενται προς πώληση, όταν φέρουν βιβλιόσημο προς απόδειξη της γνησιότητάς τους. Κάθε αντίτυπο που διατίθεται προς πώληση και δε φέρει βιβλιόσημο, θεωρείται κλεψίτυπο και ο παραβάτης διώκεται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 7, του Νόμου 1129 της 15/21 Μαρτίου 1946 (ΦΕΚ 1946, 108, Α').

***Απαγορεύεται η αναπαραγωγή
οποιοδήποτε τμήματος αυτού του
βιβλίου, που καλύπτεται από δικαιώματα
(copyright), ή η χρήση του σε
οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή
άδεια του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου.***

